

Іван Плахтін

МАКСИМ МУЖЕНКО¹

I

До самого ранку між партизанами та німецькими солдатами, що перейшли в загін, тривали дружні, сердечні розмови. А Максимові і ранком було не до сну. Окрилений великим успіхом, він не тямив себе від щастя та буйної радості. Ввесь ранок удвох з Кутузовим вони просиділи на верхівці дуба і видивлялися в біноклі. Вони знали, що на станції залишилися великі сили німців. Там стояли два ешелони, паровози з яких пішли в депо на чистку і були виведені із строю робітниками депо, підчас початку страйку. Там стоїть з паровозом на парах німецький бронепоезд, нарешті, там цілий взвод гайдамацької варті.

Але як не напружували вони зір, нічого не бачили. Станція немов би заснула вічним сном.

О другій годині дня, Максим передав Кутузову командування загоном, розповів йому написану інструкцію на випадок нападу, і пішов лісом ближче до станції. Іти в розвідку, це не обов'язок командира, але ж сьогодні Максим не бажав довірити її нікому, і всі вмовляння Кутузова, тільки дратували його. Озброївшись гранатою і кольтом, він пішов з яру так, що ніхто й не помітив. Він ішов лісом сміливо, як ходив колись у себе дома, в садку, і лише на узліссі почав підкрадатися з необхідною обережністю. На узліссі Максим зіліз на найвищого дуба, і довго не відривав од очей бінокля. Крізь скельця бінокля станція набрала красивішого вигляду. Він бачив як до станції підповзав, схожий на велетенську червоно-зелену гусінь, ешелон і не зупинився перед закритим семафором. Двері в вагонах розкриті, видно солдатів. Німці,—по кольору одягу вирішив Максим. Біля депо ні диминки, жодної живої людини. Чорною лавою закостеніли паровози, і тільки навколо дряної огорожі вайлуваті сновігають вартіві. Біля водонапорного резервуару стоїть броне-

¹ Розділи з роману „Повний, вперед!“

поїзд. Сіра пара шматтям летить угору. Максим підрахував— на броневіку шість гармат...

З непереможною силою потягнуло Максима на станцію. Хотілося бодай хвилину побути там і побачити все, що потрібно. Він згадав про хвору матір, він любив матір і бажання провідати її так глибоко запало в думку, що від нетерпіння навіть розхвилювався. Коли б тільки пробратися туди! Максим не обмежився б відвіданням матері. Неодмінно побував би на станції. Він був глибоко впевнений у цьому. Та зважитися на подібний крок зараз, удень, було б просто безглуздом. Холодний розрахунок взяв гору над почуттями, і хоч як не легко було Максимові, а проте вгамував у собі цей сильний порив...

Він розчаровано зітхнув, і заховав бінокля в шкіряну коробку. Сидіти на дереві було дуже приємно. Орлиним поглядом дивився навколо. Сонце полізло на захід, та все ще припарювало. В блакитному просторі неба пустотливо гасали галасливі граки, а внизу, між зеленими берегами, сліпучим сріблом струмила річка. Ген-ген, на імлістому обрії, вона обривалася поломеніючим сплавом. В даліні, за річкою, безшумними, золотаво-бурими хвилями колихалося неосяжне море пшениці. А поруч лісу—куди не кинь, до самої станції жовтіли головаті сояшники. Тут сильно пахло медом. Тут на узліссі велика пасіка залізничників. Дідок Пилип-Кривенький за сторожа там. Недавно німці повісили зятя його Якова Білого. Зайти б, провідати старого, втішити Палажку, якщо вона там. Та й про станційні новини можна довідатися. Хто-хто, а Палажка щодня там буває, і про все знає. Навпевне і сьогодні провідувала станцію.

Максим вирішив зайти на пасіку, та злізши з дерева, захотів скупатися. Партизани звикли до купання, і ходили на річку мало не щовечора. Не розмірковуючи, Максим роздягнувся, поклав ближче до води одяг і зброю, і, розігнавшись, безшумно пірнув у воду. Максим любив таку свіжу, прохолодну воду. Вилазити ніяк не хотілося. Довго плескався біля очерету, ниряв, мив голову і обличчя, нарешті виліз. Простягнувшись на траві, смачно покурював папироску, обсихав.

Несподівано на березі зашелестіла трава, почувлися швидкі гупотливі кроки. Максим вхопив кольт, стрибнув у кущ, причаївся там. Берегом, немов очманілий, біг опецькуватий вусатий гайдамака. На багнеті гвинтівки висіло кілька рамок меду. Спочатку Максим не зрозумів у чому справа, а далі вгледів, що в обличчя гайдамакові бився чималий бджолиний рій. З опалу пикатий гайдамака забув покинути рамки, мчав до річки, як віл у спеку, покрикував од нестерпного вжалювання:

— А боже! А лишенько!

Він кинув гвинтівку на траву і просто в уніформі, з роз-

гону стрибнув у воду. Бризки полетіли далеко навколо; Максим засміявся, стиха промовив:

— А що, меду?! Пожди, сучий сину, зараз я побалакаю з тобою...

Вхопивши одяг, сквапно вдягався за кущем, а гайдамака безнастанно пірнав з головою, і як тільки показувалась над водою його виголена, з чорним кущиком волосся голова, бджоли знову нападали і жалили його.

— Ану, вилазь, добродію!— крикнув Максим, наставивши на гайдамака револьвера. З жажної несподіванки в того очі рогом полізли. Забелькотів щось, вже й бджіл не помічав. Зненацька пірнув і, виринувши, поплив до другого берега. Плавати не вмів. Швидко засапався, тонути почав.

— Рятуйте - у... Ой, бл-бр... боже...

— От проклятий! Мені живий язик потрібен, а він сволоч тоне!— Максим кинув на траву піджака, ткнув за пояс револьвера, і не встиг зробити п'ятьох змахів руками, як відчув, що револьвер вислизнув у воду. Та він не зупинився. Пірнув на глибину, туди де щойно потонув гайдамака, вдаром коліна виштовхнув його на поверхню, потім схопивши за комір, поплив до берега. Річка не широка. Вже не далеко. Максим поглянув на берег і від жаху розкрив рота. На траві стояв другий гайдамака і криво всміхаючись націлявся з гвинтівки. Максимова граната поблискувала в нього біля пояса.

— Ну, ну, пливи швидше! — прогукнявив гайдамака. — Ловко спіймався, карасику!

Максим облишив на призволяще врятованого, несподівано присівши, пірнув, і показався біля очерету. Грімнув постріл. Куля здійняла бризки біля Максима. Тоді Максим підняв руки, і побрів водою назустріч зловісно блискаючому оку гвинтівки. „Ще не кінець... Не втрачати надій“... вирували в голові думки.

Вийшов на берег, викручував на собі одяг. Вода ручаями дзюрчила на землю. Максим вперто думав про вихід з такого становища, метко косив очима на настороженого гайдамаку. Та кинутися голіруч на озброєного — це була б вірна смерть. І Максим покійно крокував попереду гайдамаки, що націлявся плескуватим багнетом у спину. „Викупався на свою голову! От дурень!“ поправав себе Максим і від пекучої досади злісно скрипів зубами. „Але ще не все закінчено... Ще ціла верства дороги“...

Сонце поповзло на спочинок. Спроквола темнішало червонувате небо...

* * *

Ваня і Стьопа не знали завіщо арештували доброго солдата по йменню Курт. Вони побоювалися, що все лихо у відсутності в нього казенного котьолка, бо капрал, гримнувши, показав пальцем саме на спину йому, де біля ранця мусить

бути котлоок. Хлопцям було шкода Курта, їм хотілося якнайшвидше побачити його і повернути старанно вичищену і таку зовні дешевеньку посудину. З ранку поблизу вокзалу походжав Ваня. Під пахвою — загорнутий у газету котлоок, а очима безнастанно поглядав довкола, і пильно придивлявся до кожного німця.

А по обіді „вступив на чергування“ Стьопа. Він привіс Вані шматок житнього хліба, поділився з товаришем, підкріпилися трохи. Потім Стьопа залишився один. Сновигаючи біля скверика він надумався зробити солдатові приємний сюрприз. Без вагання пробрався в Скибин садок, зідрався на вишню і зліз назад лише тоді, як нарвав повний котлоок червоних ягід. Він знав, що Скиба хворий і тому не боявся, а навпаки, почував себе в садку справжнім хазяїном. Потім знову ходив, нудився і придивлявся до облич солдатів, які щораз проходили по перону. Час тягнувся страшенно мляво. Вже й сонце половзло на спочинак, вже над станцією спустився сірий присмерк. Почуття зневіри заволоділо хлопцем. Йти звідсіль, чи трохи почекати — ці дві думки сильно мучили його. І от, він побачив Курта. Він зразу впізнав його згорблену постать. Курт вийшов з комендантської з совком сміття в руці, і попрямував до смітника.

Захлинаючись, Стьопа вигукнув:

— Дядя Курт! Котлоок ваш!

Курт метко поглянув на Стюпу, зрозумів у чому справа, і кивнув головою, — почекай, мовляв.

Він швидко повернувся до комендантської і за хвилину вискочив звідти. Трохи наблизившись до Стюпи, він похапцем озирнувся, потім підбіг, схопив за руку. Був страшенно збуджений. Зашепотів хлопцеві в обличчя, пальцями виробляв складні знаки.

— Матрос... польшевик... Геносе...

Курт показував рукою на комендатуру, потім в сторону лісу, на небо, собі на горло. Він спітнів, мало не плакав з відчаю, що хлопець ніяк не може второпати його простих слів про надзвичайну справу.

— Ах... Геносе матрос... партизан...

— Максим? — спитав Стьопа смутно здогадуючись про щось страшне. Він відчув стукотіння молоточків у грудях; йому до болю хотілося почути від нього „ні“.

— Я! я! я!.. Максим! польшевік... — І знову Курт робив ті знаки, і просив хлопця нехайно бігти до лісу...

Стьопа зрозумів усе. Котлоок вислизнув з рук, по землі покотилися червоні ягоди. Стьопа рвучко підскочив до штахетів, перескочив через них на перон, і кулею полетів через колії. Він чув позаду себе металевий викрик патруля, але ні крапельки страху не залишилося в збентеженому серці. Він мчав до партизанів, щоб передати їм важку звістку.

Похмурий ранок. Важкі хмари заслали небо. Зривався дрібний, мов порох, дощ. Убивчо-гнітюча тиша на станції. Перешіптувалося листя тополь і акацій, а на головній колії приглушено пихкав, закований в броню, паровоз. Мокре полотнище кайзерівського чорнобілочервоного прапора нерухомо звисало над обшарпаним дахом вокзалу. По дощаному перону стомлено крокували солдати в гостроверхих касках: рушниці з блискаючими багнетами ритмічно похитувалися у них на плечах. Тут же на пероні проти вокзалу стояв на трьох ніжках чорний кулемет. В привокзальному садку збиралася юрба — залізничники в цивільному, жінки, дівчата. Пройшла чутка, що німці впіймали командира партизанського загону Максима Муженка. Всі знали й любили колишнього слюсаря, а пізніш матроса-підводника, що прибув у сімнадцятому сюди на станцію і був першим організатором пролетарів у боротьбі проти юнкерів, каледінців, гайдамаків. Про його героїчні діла складали легенди і співали пісні.

Тож і поспішали до вокзалу люди. Всі горіли бажанням урятувати Максима, хоч не кожен вірив у це. Та були там й інші люди. Подолавши всі перешкоди, вони вночі пробралися з лісу на станцію. Було їх двадцять два найхоробріших з загону, що твердо вирішили врятувати свого друга й командира, або разом з ним покласти свої буйні голови. Розсипавшись у натовпі, вони хвилювалися від нетерпіння.

Люди перешіптувалися, зітхали. Партизани були похмурі, палили цигарки, поглядали на двері комендатури. Нарешті двері з скрипом відчинилися. На ганок вийшов стрункий німецький капітан, за ним поспішав щупленький, в білому залізничному костюмі, начальник станції Соколов. Капітан зупинився, поправив кобуру парабелума, манірно підкрутив коротенькі рудуваті вусики, взяв у зуби сигарету. До ганку підійшов гайдамацький курінний Сергій Лозинка, швиденько вийняв коробочку сірників, чиркнув і дав припалити. Посмокуючи сигарету, капітан дивився на небо, на зелені віти дерев. Подивився на народ. Буркнув курінному кілька слів. Той козирнув, і побіг у село. Люди поточилися були, але курінний підняв руку.

— Добродії робочі! Німецьке командування дозволяє вам ... ходіть, побачите, як ми будемо вішати більшовицького голово-різа. Отамана їхнього! Гайда за мною!

Люди сипнули на залізничну колію. З депо, зза вагонів, з виселку гуртками й поодиночі бігли робітники й жінки. Натовп швидко зростав, гудів, вирував навколо бронепоезда. Солдати німецькі і навіть машиністи зійшли з бронепоезда подивитися на це видовище.

— Ведуть! Максима ведуть! — прокотилося раптом.

Залягла гнітюча напружена тиша.

З вокзалу під посиленою охороною вели Максима. Широкоплечий, кремезний, він, похитуючись, прямував по мокрому гравію і, трохи кульгаючи, переступав через рейки.

— Як понівечили сердешного!..— з боєм скрикнула якась підстаркувата жінка.

Гамір то зростав, то зовсім завмирав.

Максим наблизився до бронепоезда. На обличчі його, перекошеному від нестерпного болю, вкритому кривавими синцями, промайнула привітна посмішка, глибокі ясні очі блиснули мов шматочки антрациту на сонці. Він глибоко зітхнув.

— Ану, розступись!— бігаючи перед народом і розмахуючи нагаєм, закричав курінний.

Натовп заворушився, розколовся і поглинув Максима з конвоїрами. Капітан дав знак і курінний з допомогою німецьких солдатів почав поширювати коло. В цей час на буфер переднього броневагону, відсапуючи, видерся начальник станції. Змахнувши раз, другий картузом, він закричав пронизливим фальцетом:

— Залізничники! Дорогі громадяни! Пан капітан доручив мені поговорити з вами. Ви може скажете, що дорогі гості приїхали на Україну, щоб вивозити хліб, худобу і іншу продукцію? Та хіба в цьому справа?! Німецьке командування нам добра бажає! Вони очистять Україну від більшовицької зарази! Тоді ви не будете голодувати й мерзнути в нетоплених хатах! Залізничники! Зараз, за вироком військовопольового суду буде повішено зрадника, більшовицького ватажка. Ура-а!..

— Ур-ра-а-а!— підхопив курінний. Але його ніхто не підтримав і він замовк.

— Гох! Гох! Гох!— не в лад прокричали німецькі солдати.

А натовп вирував і гудів похмурий і грізний.

Капітан криво всміхнувся, підкликав Соколова і щось буркнув йому. Той знову опинився на буфері.

— Німецьке командування наказує страйкарям, щоб сьогодні о восьмій вечора всі приступили до роботи. Хто не послухається і буде спійманий— того скарають на смерть. Німецьке командування наказує переказати всім, так званим партизанам, щоб також до восьмої години склали зброю. Хто з'явиться добровільно— тому повішення буде замінено висилкою до Прусії на каторжні роботи. Коли не виконаєте вимог німецького командування— артилерія зітре усіх вас на порошок.— Соколов показав пальцем на довге жерло далекобійної гармати.— Подумайте про жінок своїх і дітей...

Глухий гамір почувся у відповідь, і знову залягла зловісна тиша.

Соколов зіскочив додолу. Капітан вигукнув німецькою мовою наказ. Один з солдатів, брязкаючи прикладом гвинтівки,

швидко опинився на бронеплощадці. Він поклав гвинтівку, дістав з кишені міцну мотузку і, перехилившись вперед, прив'язав до жерла приготований зашморг. Капітан вигукнув ще щось. Два солдати загелготіли на Максима, показуючи пальцями на бронеплощадку і підштовхуючи прикладами. Максим повагом зліз на площадку, випрямився, обвів натовп довгим і пильним поглядом, облизнув припухлі, закривавлені губи. Він бачив людей, що звідусіль бігли до бронепоезда. Перевів погляд ближче, побачив тих, що прийшли востаннє попрощатися з ним. Всі такі знайомі. Але обличчя сумні, злякані, у жінок сльози на очах. Максимові невимовно боляче стиснулось серце. Жадоба життя і почуття безпорадності боролися в ньому, кулаки міцно стискалися, наливалися важким оливом. Він часто дирав, кусав пухлі губи.

— Говорити дайте людині! — вигукнув хтось унизу.

Максим здригнувся, подивився праворуч. Хто це? Такий до болю знайомий голос! А-а... Та це ж Кутузов, кращий бойовий товариш!.. Їхні погляди зустрінулись. Кутузов стояв у натовпі на голову вищий від усіх, широколикий, з сердито найжаченими вусами, в старенькому піджачку.

— Друже...—Максим поворухнув губами. „Він тут, Кутузов Сеня... Він тут“... У Максима сильно застукотіло серце і сповнилося солодкою млостю.

— Дайте говорити людині! — уже з серцем вигукнув Кутузов.

— Хай говорить!

— Дозволити! — закричали люди.

Капітан щось вигукнув, замахав рукою. Солдати загелготіли на Максима і, націляючись багнетами, примусили зійти вище, на башту. Максим зупинився там, махнув рукою і вигукнув:

— Товариші!

Гамір стих. Капітан викрикував слова погрози і лайки. Різкий, металевий голос Максима приглушив його.

— Товариші! Не вірте кровопивцям! Страйкуйте! Беріть зброю і знищуйте загарбників! Бийте паразитів, що топчуть прапор труда і свободи! Хай живе революція! Хай живе Ленін!

— Ур-р-ра-а-а! — покотилося могутнє, грізне, багато-голосе.

Капітан озвірів. Вихопив револьвер, замахав ним над головою, гримаючи на солдатів. Солдати підскочили до Максима, вхопили за руки... Один накинув Максимові на шию зашморг. Максим уперто струснув головою, смертельно зблід. Натовп загув, заплакали жінки, діти. Раптом Максим розвернувся, з силою вдарив кулаком у зуби одного, стусонув ногою другого. Солдати попадали додолу. Але й Максим оступившись, упав з башти. Ще трохи і він повис би на мотузці. Миттю вхопився рукою за мотузку, підтягнувся, однією ру-

кою схопився за жерло гармати, другою знімав з себе зашморг. В цю хвилину на бронеплощадці опинився капітан. Він підскочив до Максима, різонув стеком по пальцях.

— Ах!.. Гад!..— вигукнув Максим, звиваючись від нелюдського болю. Раптом пролунав постріл. Капітан похитнувся, змахнув руками, впав. Заторохтіли часті і безладні постріли.

— Товариші!

— Бий!

Мов море в бурю сколихнувся строкатий галасливий на-товп. Тріщали постріли, виблискували багнети, літало каміння, шматки цегли, уламки заліза. Скрикували, падали люди. Один з робітників швидко зліз на бронеплощадку і перетяв мотузку. Звільнений Максим стрибнув униз.

— Бий!

— Ур - р - ра - а!..

Німецькі солдати відстрілюючись тікали. Партизани й робітники переслідували їх. Майже беззбройні, вони хапали все, що потрапляло в руки і мчали напролом.

Попереду біг Максим з гвинтівкою наперевіс. Шматок мотузки теліпався на його голій шиї. Він був страшний. Біг, не почувавши під ногами землі, і щосили вигукував:

— Товариші! Бий акул, кровопивців!..

Німці, що залягли були на колії, не витримали стримкого натиску. Вони кидали зброю й тікали, а деякі стромляли гвинтівки багнетами в землю, підіймали руки або падали ниць.

— Товариші! Назад!— вигукнув Максим.— Взяти бронепоезд.

— Уррррр - а - а!..

Партизани, залізничники й жінки оточували напівпорожній бронепоезд.

Максим вскочив у кабіну паровоза.

— Руки вгору!— крикнув отетерілому, німецькому машиністові, що стояв біля арматури. Зненацька машиніст схопився за револьвер. Та він не встиг навіть витягнути його. Максим розвернувся і по-матроському вдарив його кулаком по щелепах. Німець ахнув і покотився на вугілля. Заюшений кров'ю, він лежав з піднятими руками і верескливо гелготав про помилування...

— Підіймайся, гад!— грізно вигукнув Максим. Підіймайся!— Давай вперед!

Та переляканий на смерть машиніст не зрозумів його слів.

Німці, між тим, швидко отямилися, велика сила їх бігла звідусіль, оточували бронепоезд. Розгорілася шалена стрілянина; вже зовсім близько гупали бомби.

Максим кинувся до регулятора. В цю мить до кабіни вдерся дуже засапаний і смертельно блідий Лушай. Він причинив броньові двері, підбіг до арматури. Максим радісно крикнув:

— Давай, Василь Васильовичу!

Він схопив телефонну трубку.

— Це хто? Кутузов! Давай друже! По німцях, по ешелонах — вогонь! Вогонь! Вогонь!

Густо застрочили кулемети, сотнею страшних громів ударили морські гармати. Бронепоезд рушив уперед. Спалахували і розліталися на тріски вагони. З'яялась неймовірна паніка. По коліях, під страшною зливою нищівного свинцю, метушилися німці. Але порятунку не було. Кулемети косили старанно і чисто.

Максим часто дихав. Він ледве не танцював від сильної хмільної радості.

— Повний, вперед! — голосно пробасив він, і вхопив за комір німця. — Ану, вставай, вайло! Давай вугілля в топку! Німець одірвав кобуру з револьвером, віддав Максимові. А сам хапав Максимову руку, по собачому тикався мордою, все намагався поцілувати руку. Щоб врятувати свою шкуру, німець готовий був на все.

— Давай вугілля, гадюка! — Максим дав йому міцного підпотільника і кинув лопату. Максим зіперся плечем на одвірок, запалив Лущаєву цигарку. З величезною насолодою ковтав ідкий дим, говорив Лущаєві:

— Зараз візьмемо Роздольну. Там переріжемо дроти і рушимо далі. Ех, і вдаримо ж на Хлібну! Не ждуть, мабуть, таких гостей!

Потім по телефону, Кутузову:

— Приготуй товаришів. Зараз Роздольна, тут їх мало. Треба вдарити на Хлібну! А там — зброї, набоїв! Правильно, друже? Ну, глядіть же там!

Швидко мчав бронепоезд. Заглушливо гриміла броня.

.....

Низько, мало не торкаючись землі, повзли важкі дощові хмари, вогкий вітер свистів навколо бронепоезда. Під'їхали до Роздольної, збавили ходу. Максим подав команду приготуватися. І незабаром об броню буйним градом заторохтіли кулі. Страшний гром гармат струсонув броневагони, шалено затакавали кулемети, поезд мчав уперед. Німці, що позалягали скрізь і намагалися зупинити бронепоезд, кинулися врозтіч.

Швидко промайнула Роздольна. За посадкою Максим звелів Лущаєві зупинитися. Бронепоезд застиг проти будки. З вагонів виходили люди. Їх було чимало, цілий натовп. Розбрелися по відкосу; одні рвали терпкий щебрець, з насолодою нюхали, другі лягали на траву, треті кинулися до будки воду пити. Максим з Кутузовим походжали по брівці, радилися. Потім Максим заговорив до людей:

— Товариші! Броневи́к піде вперед у бій. Серед нас єсть жі́нки, старики і кілька поранених. Ми гадаємо, що ці това-

риші залишаться тут. Звідси зручно і безпечно потрапити додому. Отже, хто хоче залишитися, відійдіть праворуч.

В натовпі загомоніли, праворуч ніхто не виходив. А до Максима підійшла дружина Рибки — висока, худорлява з суворим і засмаглим обличчям і викрикнула гнівно:

— Ніхто не залишиться! Веди нас, командире, в бій! Всі поїдемо! Хіба жінки боягузи. Чи... чи стріляти не вміють?!

— Правильно, Василівно! — загомоніли в натовпі. — Всі як один у бій!

А жінка підбігла до однієї з молодиць, здерла з її голови яскравобагряну хустку і розмахуючи нею, побігла до переднього вагону. Швидко вона опинилася на пульмані, і припала хустку до залізної скоби круглої башні.

— Товариші! З оцим прапором всі як один підемо на проклятого ворога! За мир! За робочу правду — на страждання і смерть готові! Ми, жінки, теж уміємо ненавидіти ворога! І ми переможемо, матері його сто чортів!

— Ур-р-ра-а-а! — покотилося грізне, багатоголосе.

Максим змахнув біноклем:

— Сіда-ай!

Люди кинулися до вагонів. Знову пихкотів паровоз і гриміла броня. Бронепоезд мчав уперед. На передньому бронепульмані стояв Максим, біля нього голосно лопотів червоний прапор.

Максим приставив до очей бінокля, пильно вдивлявся вперед; вітер тріпав його чорного розкішного чуба і лагідно лоскотав гаряче тіло.

В пульмані лунала дружна пісня:

— Ех, яблочко, с виду кругленько,
Партизани идут — немцам трудненько!
Броневи́к летит, пушки грохают,
Гайдамаки бегут, немцы охают!

II

Розгортався і підносився могутній рух партизанських загонів. Зростала їх активність. Величезні військові успіхи Кліма Ворошилова і Щаденка, звістка про наближення радянських військ — підбадьорювали партизанів. Вони вірили в близьку перемогу, загони блискавично зростали, міцнішали і злиотувалися в безнастанних сутичках з австро-німцями та гайдамаками. Наскоки партизанів щораз густішали і завдавали ворогам великих поразок. Особливо ж діставалося каральним експедиціям. Який би великий загін не з'явився на село грабувати — вночі він був вирізаний до ноги. Не дрімали партизани, допомагали селяни, жінки і навіть діти. Загальна зненависть до ворога була неймовірна, розправа люта, безпощадна.

Нікого не милували партизани: ні прусаків, ні гайдамаків, ні куркулів та попів, що допомагали грабувати і вбивати беззахисних людей.

Селян під вартою гонили в поле збирати хліб. Селяни знищували варту, розбігалися або йшли до партизанських загонів. І мільйони пудів золотого зерна текли на землю.

А на залізницях все ще тривав загальний страйк. І ніякі заходи німецького командування не могли відновити залізничного руху. Поїзди ходили дуже рідко і обслуговувалися переважно окупантами та штрейкбрехерами. Везили зброю, відправляли награбоване добро. Та партизани і тут не дрімали. Зупиняли поїзди, віднімали вантаж і роздавали селянам. Але здебільша руйнували колії і пускали ешелони під укіс.

Життя стало напружене. Зростало занепокоєння окупантів. А 17 серпня міністр закордонних справ Австро-Венгрії Буріан надіслав таку телеграму:

„Київ, австро-венгеське посольство, послу пану Форгачу“.

Шифрована телеграма. Суворо таємно.

Розшифрувати з допомогою першого дипломатичного чиновника.

Загальне становище може створити необхідність виводу з України австро-венгеських і німецьких військ, що там розташовані.

Це питання зараз розглядається верховним командуванням Австро-Венгрії та Німеччині, але покищо перебуває в стадії попереднього обговорення.

Сповідую вищезгадане вашому превосходительству для вашої особистої інформації і прошу телеграфної відповіді, як ваше превосходительство розцінює наслідки такого можливого міроприємства для подальшого розвитку подій на Україні з політичної, військової та економічної точки зору.

Буріан“.

* * *

Була ясна ніч. Ні хмаринки на небі. Круглий місяць щедро сяяв у височині, а над степом стояла білувата мла.

Наташа сиділа в зелених сонячниках і з нетерпінням ждала моменту, щоб перекинутися до лісу. Та однак вийти з сонячників довго не наважувалася. В душі була обурена, що так недоречно яскраво світив місяць і панувала незмінна тиша. Краще б ревів вітер і була темрява. Тоді б вона сміливо підкралася до самого узлісся, а в лісі і поготів ніхто не побачив би її.

Наташа поспішала в загін Муженка. Безсонов доручив їй, передати в штаб загону важливий таємний наказ. Дві доби не йшла, а кралася Наташа; вона добре знала околицю місцевість і навіть з зав'язаними очима змогла б знайти все потрібне, але кожен свій крок робила надто обережно, бо навколо була гостра небезпека.

Ввесь вечір вона сиділа в сонячниках. Зовсім близько, рукою подати, рідна станція. Там домівка, там мати і Ваня.

Сильно скучила, до болю хотілося хоч на часинку завітати до них, побачитися, поговорити. Але ж ні, ні, вона переборола спокусу. Вона виконувала виключної ваги доручення ревкому і ні ризикувати, ні затримуватися не мала права. Її завдання до світанку бути в Покровському. Там, у матері Василя Грекова мала перепочити, а ввечері рушати далі. А наступної ночі вона неодмінно буде в лісі біля Хлібної, в загоні партизан. Там і Максим. Їхній загін розпрощався з відбитим бронепоездом. Три доби бронепоезд бився в кільці ворогів і коли не стало набоїв та води на паровозі — закінчили бій. В темряві вийшли з бронепоезда і втікли до лісу, а бронепоезд висадили в повітря.

І от тепер загін у лісі.

Згадавши про Максима, Наташа схвилювалася. Її тіло за-терпло й сповнилося солодкою млостю, боляче занило, заще-міло серце. Чи відчуває ж Максим, що вона сидить отак і думає про нього і всім своїм еством рветься до нього? Ех, коли б мала крила! Швидше кулі полетіла б до милого! І ніякі пере-шкоди не могли б зупинити або затримати її.

Подібні думки бентежили буйну дівочу кров і нетерпіння її збільшилося. А місяць-чарівник ніби навмисне сяяв ясно й засліпливо, і мільйони-мільйонів степових цвіркунів одно-манітною, трохи сумовитою піснею прославляли природу й життя...

Наташа встала. Озираючись довкола, вона крадькома по-прямувала до межі. Вона зняла з голови рябу хустинку і захо-вала в кишеню; стиха розводила руками великі сонячнікові паляниці, і йшла вперед: паляниці зникали позаду неї, злегка стукали по плечах і спині. Біля межі спинилася. Звідси видно все немов на долоні. Ось зовсім близько Чорний ліс. А на узліссі походить вартовий. В нього над головою поблискує багнет.

Наташа завагалася; в душу їй проникав холодок тривоги. Але рішучість взяла верх. Наташа лягла грудьми на стерню і повільно поповзла вперед. В руці вона стискала браунінг. Кралася обережно, але шелестіння стерні здавалося надто голосним. Тому то щораз замирала на місці, і пильно стежила за вартовим. Та все обійшлося. Хтось з них двоє був щас-ливий, бо вартовий не побачив нічого і Наташа за двадцять кроків від нього прослизнула до лісу. Там зітхнула вільніше...

Незабаром вийшла до річки. Біля плеса на воді по звичай-ному погойдувався човник. Не вагаючись вскочила в нього. Руки були рвучкі, хвилювалася. Кілька дужих змахів веслами і човник стукнувся носом об другий берег.

„Ну, здається, благополучно“, з полегшенням в душі по-думала вона. Раптом зовсім близько ляснув постріл. Наташа рвонула в чагарники.

— Стеє! Стеє - е! — пронизливо вигукував німець і стріляв

услід. Кулі пронизливо дзижчали над головою. Зопалу Наташа встигла пробігти далеченько; ноги починали зраджувати, засапалася; відстань до переслідувача швидко зменшувалася. Вона вже чула його важке гупотіння. Нараз Наташа зробила крок праворуч і присіла за високим пеньком. Вона вже виразно бачила німця, що на бігу клацав затвором. Поклала руку на пеньок, націлилася просто в груди, сквапно пальнула двічі і німець з розгону беркицнувся долі...

А Наташа рвонула далі. Їй все чувалися тріскучі постріли і хижі дзизчання куль. Бігла між хащами, квапилася якнайшвидше вибратися звідти.

Незабаром вона крокувала глибоким яром.

* * *

Склипнувши очима. Наташа солодко потягнулася. Вона добре спочила. У всьому тілі відчувала велику наснагу здоров'я, сили... Трохи полежала, поніжилася на м'якому сіннику, з цікавістю розглядала стару, дерев'яну меблю, картини і фотографії на білих, але перекособочених і місцями підтрухлих стінах. В кутку між богами велика яскрава картина. Вояка в мідяному шоломі і в панцирі скаче на білому коні, і довгим мечем рубає страшного, багатоголового змія.

В хаті нікого не було. Тільки мухи роїлися над столом. Наташа потягнулася ще раз, метко скочила з постелі, одягнулася; в снігах знайшла воду, почала вмиватися. Крижана, колодязна вода обпалила обличчя, шию і груди; Наташа відчула себе не знать як хороше і бадьоро.

Ввійшла стара, заговорила привітно:

— Чи виспалася ж, голубонько?

— Добре спочила, спасибі!

— Ось я зараз рушничок знайду!— Стара заметушилася, знайшла вишитого рушничка; Наташа обітерла обличчя, підійшла до старої, поцілувала в щоку.

— Спасибі, тьотю...

Стара заплакала.

— Страждаєте, бідолашні. Хто про вас потурбується, хто приголубить?..

Наташа зітхнула. Погляд її впав на хусточку старої, ту саму хустку, що подарував їй Василь. В уяві повсталала сумна картина загибелі Василя, його глибокі, повні страждання і безнадії очі. Наташа здригнулася. „Коли б не війна... був би живий Василь. Одружився б напевне. Невістку б лагідну в хату привів. Жили б собі отут, а материнське серце зогрівалось би радістю“.

Стара скаржилася:

— Синок Вася загинув, сердега... Петро десь під смертю ходить... І Микола туди ж рветься. Ох, чує мое серце, що

не буде добра, що не побачу я соколиків своїх... О, проклята війна! Скільки сиріт, скільки калік, нещасних наробила...

— Не сумуйте, не плачте тьотю. Сльозами лихо не заллеш. Не слід убиватися так... Скоро війні кінець. Розтрощимо чужоземних загарбників, а з гайдамаками та біляками окрема розмова буде. Ми їх у два щота пристукнемо. А потім хороше життя настане. Селяни багато землі матимуть. І безплатно. Навічно. І всі трудящі заживуть щасливо, радісно...

— Е, голубонько, все це казочки... Ніколи цього не буде. Не вирватися нам з ярма. Хіба ж можна щоб не було багачів, дуків? Ніколи не вивести їх... Вони живучі дуже...

— Все можна, тьотю. Радянська влада переможе!

— Навряд чи переможе,— зітхнула.

— Переможе!

Наташа розбалакалася. Як могла, по простому роз'яснювала старій, що їй до чого і яке життя буде, коли владу візьмуть ради.

Вони вийшли в двір і посідали проти сонця, на зарослій травною призьбі. Стара задумливо дивилася на ворота, потім повела рукою праворуч на обшарпаний, напівзруйнований хлівець та уламки воза, що валялися в бур'яні посеред двору.

— Ось дохазяїнувалися. А ті прокляті німці та гайдамаки мало не щодня трусять, все хліба і зброї шукають...

Задумливі, вони якийсь час сиділи мовчки. Раптом Наташа відчула в собі якусь зміну. Нове незнайоме і незрозуміле почуття виникало під грудьми.

„Невже це... воно?“—збентежилася Наташа. Серце її сильно стріпнулося і замерло. Буйна радість і величезна тривога боролися в ній, а голова обертом пішла від напливу найрізноманітніших думок. Захотілося з'їсти або випити чогось такого, не зрозумілого, а чого саме дівчина не могла придумати. Та це бажання швидко зростало і ставало пекучим, нестерпним. Почервонівши маківкою і ховаючи очі, попросила:

— Тьотю... якщо у вас єсть... дайте мені чогось... кисленького...

— Кисленького?—поглянула на неї стара.— Можна голубонько.— Вона пішла до сіней і незабаром з'явилася з глечиком холодного сирівцю. Наташа з величезною жадобою ковтала смачну й кислу рідину. Скосивши погляд, стара допитливо дивилася на її рум'яне, трохи спітніле лице... І в зморшках старечих губ замиготіла хитрувата посмішка...

— На здоров'ячко!—сказала вона і так, ніби між іншим зауважила:—Тобі, голубонько, чи не на молоде?

— Як це?—не зрозуміла Наташа. На мить вона одірвалася від глечика, поглянула на стару і зрозуміла все. Її обдало потом, а в очах замерехтіли сльозинки пекучого сорому.

— А ти не соромся, голубко! — стара лагідно обняла її за плечі, пригорнулася, гаряче зашепотіла на вухо, але Наташа не чула її слів... їй було соромно, а думками вона все була там, біля Максима. А потім думала про Безсонова, таку чутливу, добру людину, що був їй батьком і другом і вимогливим начальником. В пам'яті встали його слова: „Якщо захочеш, залишайся в Муженковому загоні... хоч і звук я до тебе, дочко...“

— Та ти не соромся... дуренька! — всміхалася стара. — Діло наше, жіноче, таке... Не тепер, так у четвер, але кожна матір'ю буває... Тільки даруй мені, що запитаю... Хто ж батьком твоєї дитини буде?

— А, та відчепіться, ей-бо... — відмахнулася, зовсім зніяковівши, Наташа, і стара, трохи помовчавши, та важко зітхнувши, запитала:

— Слухай, Наташо... Ти Васю мого добре знала. Розкажи мені, чи була в нього, сердечного, дівчина? Ти розумієш... Цікаво... До болю цікаво...

— Не знаю, тьотю. Слово честі, не знаю.

— Боляче мені. Ніякої пам'яті не залишив бідолага... Згадаєш — серце кров'ю обливається...

Понуривши голову, стиха схлипувала, потім заговорила:

— І не пожив синок, не взнав радості... Слухай, Наташо, може зустрінешся десь випадково з його дівчиною... Перекажи їй, нехай не цурається, хоч на часинку зайде. Я рада буду як рідній дитині. А якщо і в неї мале буде — нехай знає, що жду її з чистим серцем, пригорну, приласкаю, останнім шматком хліба поділюся, останню сорочку свою на пелюшки віддам...

Вона знову схлипнула...

— Ви добрі, тьотю... — розчулено сказала дівчина. — Я зроблю все, щоб знайти її, якщо вона була у Василя. Я розпитаю у Василевих друзів, у Максима. Він напевне знає...

Нараз Наташа розпрямила. Її слух зловив мелодійні звуки музики. Миттю вона опинилася біля воріт.

По вигону, в супроводі натовпу босогої дівчорі, нешвидко йшов сивобородий дід з поводитирем — дівчиною. Лірник прямував понад хатами, наближався до подвір'я Грекових. Він крутив коробочку ліри, приспівував, а дівчина підтягувала різким і тремтливим тенорком:

— Покайся, покайся блудний син,
Пока еще мла-ад...
Не покаєшся прежде смерти-и,
Дак підеш во а-а-ад...

„Старці“ зупинилися проти двору Грекових сусідів. Їх оточила дівчорі, підходили дорослі — жінки, старики. Босий, в драній свитині і в облізлій, смуховій шапці лірник, сидів

на камені, і шорстким рукавом витирав чоло. А опецькувата, брудна і босонога дівчина сиділа на землі і хазяїновито копирсалася в замащений торбі. Її кирпатенький, рожево-червоний носик геть облупився від сонця.

Дід поправив чорні окуляри, прокашлявся, заграв і заспівав. Дівчина виводила:

— Мимо царства прохожу - у,
В рай господен не вхожу ...
Ой, горе, горе мне - э,
Превели - и - икое - э ...

В корець летіли керенки і австрійські крони. Люди розпитували у діда про новини. Він по світу ходить і все знає. Чи скоро ж прийдуть червоні?.. Дід багатозначно ворухив ostrішками брів і не бажав розповідати. Він, бач, зовсім непричетний до політики, він собі старцює, хліба просить. На останку він заграв і проспівав з дівчиною кілька народних мелодій, і рушив далі, до подвір'я Грекових. Стара і Наташа стояли на воротах; до них і звернулися „старці“ з проханням пустити на спочинок. Наташа одразу ж взнала Зайцева і Марусю Артемову, але жодною рисою обличчя не видала себе. „Старці“ так само взнали її, і стримували величезну радість, бо коло воріт стовбичили зіваки.

А в хаті Наташа розцілувалася з Зайцевим і Марусею, були їй вони рідніше рідних. Незабаром прийшов наймолодший з Грекових — Микола. Шістнадцятирічний парубійко — він був кремезний, міцнозбудований і жвавий. Обличчям і чорним чубом він дещо нагадував брата Василя.

Посідали за стіл обідати. Розговорилися. „Старцям“ як і Наташі притьмом хотілося найшвидше потрапити до загону. „Старці“ мали дуже спішні і надто цінні розвідувальні відомості, і вже зарані вирішили будь там що, а на ранок бути „дома“, тобто в загоні.

Замислилися. Вперто міркували як саме пройти через лінії фронту.

— Ми допоможемо! — рішуче заявив Микола, ще й кулаком по столу пристукнув. Хто саме ті „ми“ він не сказав, але швидко вийшов з хати і подався на село.

* * *

Вздовж села, широкою вулицею, здіймаючи неймовірну куряву, мчали дві тачанки, запряжені трійками різномасних коненят. На обшаткованих крелевецькими рушниками дугах пронизливо деренчали дзвінки, вся зброя, обцяцькована мідними бляшками і брязкальцями, засліпиво миготіла і голосно різнотонно брязкотіла. На кожній тачанці було чоловіка п'ять — веселої, дзвінкоголосої, по весільному вбраній челяді.

А між ними — вродливий, червонощокий молодий, у розшитій квітками і розмірежаний сорочці, і в синьому ширококрисому картузі. Спід блискучого лакованого козирка на праве око спадав білявий кучер. „Молодий“ з ентузіазмом розтягував ситцевий міх гармонії і мелодійно виспівував пісню. Поруч „молодого“ павою сиділа низенька опецькувата „молода“ з весільним „цвітком“ на голові.

Разом з челяддю вона виспівувала весільної. А перев'язаний через плече рушником сивобородий дід трошив коней, гикав і так само всновував свій голос у сувій хорової пісні.

Весільний поїзд поминув розправу й церкву, і швидко наблизався до містка. На містку було двоє гайдамаків. Вони зустріли тачанки і багнетами перетяли їм шлях.

— Стій, добродію! Куди се їдете?

На тачанках забалакали всі разом, знявся шум.

— Хіба не бачите, що весілля?! Наш парубок одружився в Апостоловій, додому поспішаємо.

— А перепустку маєте? Хто дозволив?

— Та яка там перепустка!..

— Ото дожилися! Скоро й одружитися заборонятимуть.

Микола Греков дістав з передка чорну сулію самогону, й граненого стакан. Налив по одному „одступного“. Випили гайдамаки, крикнули, знову випили, але все ж не дозволяли їхати далі. А один з них свиснув і з вартівні прибігло ще кілька гайдамаків. Ці так само випили. Один до „молодої“ прискіпався, обмацувати почав, поцілувати намагався. Гарячий і знервований Микола не стримався. Жарт гайдамака з дівчиною здався йому небезпечним. Не стримавшись, вихопив револьвера і пальнув гайдамакові в пику. В ту ж мить сам вправ закривавлений, з розтрощеною головою. Злякані пострілом коні з хропінням рвонули вперед, але гайдамаки перейняли їх. Вчинилась метушня і бійка. Заляскали часті постріли.

Старий Зайцев, перев'язаний червоним рушником, присівши за колеса, відстрілювався з нагана.

— Тікай, Наталко! Тікай, Маруська! — вигукував він, відчуваючи, що все загинуло і вже добра не сподіватися. Він вихопив з шапки невеличкого папірця, кинув на зуби, і пожувавши проковтнув...

Наташа борюкалася з кремезним солдатом. Він так блискавично налетів на неї, що не встигла навіть браунінга видобути. Зваливши її, солдат і сам упав; вони качалися по піску, солдат засапано викрикував:

— Уб'ю!.. — Він крутив їй руки, бив по обличчю, а Наташа піском запорошила йому очі, рвала нігтями пику, губи...

Брятувалася і втекла одна Маруся. Всіх останніх захопили гайдамаки. Страшних, покатованих, повели назад у село. Забитого Миколу покинули біля містка на дорозі.

В дальньому кутку комори лежав Зайцев. Міцно зціпивши зуби, він тамував у собі глухий, болісний стогін. Кілька хвилин тому, після допиту, його штовхнули туди вартіві. На допиті жорстоко мучили і били. Так сильно, що йти ногами уже не міг. То був уже другий допит і все ж Зайцев ні в чому не признався.

Нестерпний біль мучив старого, та от же терпів, бо не хотів, щоб знали про це хлопці і дівчата, так само допитувані й биті. Адже їм і без того тяжко.

В протилежному кутку перешіптувалися ув'язнені. Потім від них відокремилася дівчина, підійшла, спитала:

— Може вам води, дядю?.. Кажіть, то ми попросимо.

— Нічого не треба, дякую, товариші! Не турбуйтеся, дрібниці...

Облизнувши сухі, побиті губи, заговорив схвильовано:

— Ех, друзі мої, як чудово на дворі! Сонечко, травиця зелена, запашна... А на деревах яблук — віти тріщать. А ми от в коморі.

Його слухали уважно, хтось тяжко зітхнув. Кожному ув'язненому стало душно і тісно в темній коморі. Всього дві доби просиділи вони там, а кожному здавалося, що сидять і нудьгують все своє життя.

— Так нас б'ють... Сильно б'ють, посіпаки. Але все це дрібниці. Згадаймо, друзі, якими стійкими і мужніми були справжні більшовики. Такими твердими і ми мусимо бути. І ми переможемо, чорт забирай!

Зайцев розбалакався, так йому було трохи легше зносити біль. А потім повернувся до стіни обличчям, глибоко замислився. Так, немає сумніву, його неодмінно стратять. І він байдужий до цього. Що ж, він старанно виконав свій обов'язок партизана і комуніста. Комуніст! Він обдумував це слово, зараз воно набрало іншого, зовсім нового звучання. Він комуніст! Він член партії комуністів! Чи таким же як він мусить бути справжній комуніст? Уперто обмірковував усі подробиці свого життя. Нічого значного і особливого в ньому не було. Жив як і всі товариші. Багато і по-волячому важко працював. І все те, щоб утримати себе і свою родину. Для інших нічого не робив... Не до того було тоді. І от — революція. З першого ж дня пішов у вогонь, на барикади, в бої. Він бився за кращу долю для всіх таких, як і сам... Ні, два останні роки він прожив славно і зробив не мало корисного. Це його тішить, погордою сповнює і втамовує пекельний біль. І от його напевне розстріляють. Партія втратить ще одного рядового бійця. Щож, він готовий! Він загине з погордою, бо чесно і стійко виконував наказ партії. Більшовицька партія! Правду Максим казав, що велика вона й

міцна своєю злютованістю та залізною дисципліною, і немає такої сили, що могла б перемогти її...

Брязкіт замка урвав глибокі думки Зайцева; ввели Наташу, двері щільно закрилися. Наташу оточили хлопці й дівчата.

— Дуже били?— запитав Зайцев, піднявшись на лікоть.

— Зовсім не били!— сумним голосом відповіла вона.— Правду кажу, товариші, зовсім не били.— Стримуючи ридання, Наташа розповіла як її допитував осавул Лозинка, як він хотів оволодіти нею і розлючений невдачею, нахвалявся повісити. Він не бив її, а відслав назад, щоб до вечора обміркувала його пропозицію. А ввечері обіцяв знову викликати...

— Де ж він узявся тут, Лозинка?— запитав хтось з парубків. В селі достатньо начулися про мерзенні діла страшного й лютого осавула.

— Я сам був здивований,— обізвався Зайцев.— Вхожу до кімнати і маєш, знову зустріч! Це вже вдруге потрапляю до його рук... Тепер уже не вирватися...

Наташа додала:

— В селі повно німців і гайдамаків. В дворі біля розправи я бачила цілий натовп селян. Їх охороняє варта... Мабуть знову грабуватимуть...

Наташа сіла долі. Якийсь час тривало гнітюче мовчання. Потім біля Наташі опинилася одна з дівчат, гаряче зашепотіла:

— Шкода тебе, подружко... Совіт хочу дати. Не пручайся коли що... Скрепи серце і віддайся йому. А що ти думаєш: може й помилує, відпустить...

Наташа зловила її за плече. Задихаючись від приступу гніву, вигукнула:

— Ти... ти, що сказала?! Тти обережніше, чуєш?! За такі поради я тобі...

З серцем відштовхнувши її, Наташа встала і тихим кроком ходила по коморі. Тяжка розпука шматувала її серце.

„Прощай любий, прощай рідний Максиме! Вже не побачу тебе, ріднесенький... Вже не побачу ні мами, ні тата, ані Вані... Прощайте всі...“

* * *

Дві доби не їв і не спав Максим. Лице його змарніло, загострилося, глибока печаль каменюкою лягла на серці, став задумливий, мовчазний, старався побільше бути на самоті. Таким він став з того вечора, коли до загону прибігла страшна, сама не своя Маруся і розповіла про випадок у Покровському.

Та не одного Максима приголомшила сумна звістка. Всі партизани піднялися на ноги, схвильовані, вони вимагали негайної відплати ворогам. Кожен дуже глибоко переживав ту важку втрату. І Зайцева і Наташу тут знали як славних бій-

ців і чудових товаришів, і кожен готовий був левом битися з проклятим ворогом. Але Муженко мав інші міркування. Він звик не гарячкувати, а діяти обдумано й методично. Вже не раз він мало не поплатився життям за свою гарячковість. Тим більше він був обережний, коли мова йшла про загін. Йому, командирові, партизани довірили свої голови, і діяти зопалу — це зовсім не по-більшовицькому. Поради й докори Безсонова глибоко запали в його свідомість.

В той вечір Максим довго радився з Ярмолою та Кутузовим. Вирішили знищити гайдамацький загін, але перед усім потрібні були відомості про чисельність того загону і його розташування. Це завдання взяв на себе Кутузов, який не погано знав Покровське, — колись ще парубком у дуки Саливончука він служив. За годину Кутузов уже скакав на коні в напрямі Покровського.

І от минала друга доба, а Кутузов як у воду впав. Знервований Максим не знаходив собі місця. Вже кілька разів починав писати листа Безсонову і не міг — перо мимохіть валилося з рук, а думки розсипалися мов пісок.

В землянці стояла задуха; Максим загасив каганця, вийшов назовні. П'яний запах прохолодного повітря освіжив йому голову. Походив трохи, потім присів на траві, спиною до осики, запалив цигарку.

Народжувався світанок. Вже порожівіла східна сторона безхмарного неба, пробудилися птахи, зазвучала все зростаюча і голосніша музика лісу.

Біля наметів палахкотіло вогнище. Пахкий березовий димок стелився по землі. На „кухні“ працював старий Муженко. Він патрав і смалив гусей, а скрекотлива сорока щомить перелітала з дерева на дерево, з куца на землю і назад. Їй не терпілось поживитися.

І знову глибоко замислився Максим. Образи так нагло і назавжди втрачених бойових друзів невідступно стояли в очах. Який біль! Як тяжко відчувати, що вже ніколи не побачить завжди живого, веселого Зайцева, найкращого свого друга, таку чутливу рідну Наташу. Вона уявлялася тепер побитою, знівеченою, страшною, а глибокі, розумні очі її при меркли, в них був відбиток нелюдського страждання і великої спраги життя.

Максим сплющив очі. Намагався уявити собі ту, іншу Наташу — завжди таку життєрадісну, міцну. Але в уяві зринали її сині, з іскристими веселками очі і знову зникли.

Максим здригнувся, змахнув з шиї клейке павутиння, припав згаслу цигарку. Було невимовно тяжко; серце його загорілося пекучим жаданням нещадної помсти... Думав, думав без краю...

Праворуч за наметами щось загупотіло, розлігся сухий тріск. Максим поглянув туди і побачив якусь незнайому, роз-

тріпану не то жінку, не то дівчину, в дорогій панській сукні. З партизаном вони поспішали до землянки. Максим встав, обсмикнув тужурку, поправив безкозирку і пішов слідом. Наздогнав їх біля порогу.

— Хто така? — суворим тоном звернувся до партизана.

Здрігнувшись, вона метко обернулася.

— Максиме! Макс... ріднесенький! — вигукнула вона і кинулася до Максима.

— Ната-аша! Ти-и?! — Він задихнувся; гострим лезом різнуло серце. Він мало не задушив її в своїх міцних обіймах, гладив обличчя, цілував очі. — Наташенько! Жива! Молодчина!

Наташа зовсім розчулилася; сльози невимовної радості зросили зіниці. Кусали губи, збентежено дихала і не могла говорити.

— Молодчина! — вигукував Максим. — Розповідай! Де Зайцев? Що з ним? Що з хлопцями, які були з вами?

— Розкажу, Максимчику...

— Кажи, не муч! Тебе били? Сильно? Де це так нарядилася? Кумедія, га!

— Ні, не били мене... Я розкажу про все. Це довга історія...

— Потім, потім. Говори: де Зайцев?

— Не знаю де він тепер і що з ним... — Наташа зітхнула і засмутилася.

— Не знаєш? — перепитав схвильовано; чорні брови звелися дужками, пильно поглянув на неї. Незвичайно коштовна темно голуба сукня, гнуптий кораловий гребінець на голові, золоті персні на пальцях, залишки червоної фарби на губах — такий вигляд Наташі прикро вразив Максима; пекуче підозріння просочилося в душу. Наташа зловила його допитливий погляд, ніяково здвинула плечима.

— Ходім десь, присядемо, бо втомилася. Я все тобі розкажу.

Похмурнілий з згаслими очима, йшов з нею і з болем відчував, що в нього пропало бажання розмовляти. Посідали на траві біля дуба. Максим запалив.

— Ти сердишся, любий?.. — Наташі було боляче. Не сподівалася такої черстої зустрічі. Хотілося говорити до нього, сказати, що вагітна від нього, і не могла.

— Ти погане про мене думаєш... — зітхнула Наташа, — а я... і не стримала сліз, ручаями полилися вони. Максим, здавалося, був зовсім байдужий. „Та як же інакше, — думала вона, — коли б не любив, то йому було б однаково, байдуже. Значить любить, коли сердиться“.

Трохи відлягло, заспокоїлася.

— Слухай, Максиме...

— Говори, Наташа, — відповів сухо.

— Ти не сердься! Чого дивишся як на злодія? Не винна я!! Не винна!

Знов сильно схвильована, кусала неслухняні губи; спазма боляче здавила горло. Вхопила його важку жилаву руку, тяжко зітхнула і заговорила.

— Біда нам приключилася, Максиме. Потрапили ми в неприємну історію. Ти про це знаєш. Солодченко говорив, що Маруся розповіла про те. Нам не пощастило втекти. Тільки Маруся втекла, і Микола десь подівся. Мабуть утік. Нас дуже побили і замкнули в коморі. В тій самій коморі, що ти сидів колись. Раз-у-раз викликали на допит. Сам Лозинка допитував. Били нещадно. Бідолага Зайцев! Йому діставалося найбільше.

— Ти ж говорила що не били,—вставив Максим.

— Так, мене на допитах не били... Не били. Чому я виняток? Тому, що Лозинка хотів використати мене як жінку.

Максим скрипнув зубами. Вона скоса поглянула на його зблідле від гніву лице.

— Він вимагав цього. Одного разу накинувся п'яний, згвалтувати хотів. Не вийшло! Не таківська! Тоді він загрожував, що повісить мене...

— І ти...—Максим затремтів.

— І я вирішила краще померти, ніж зганьбити свою честь. Потім, другого дня надвечір до комори зайшов Фріц. Він пошепки сказав мені, що його надіслав до мене Лозинка. В останнє поговоривши зі мною, Фріц поклявся, що Лозинка, має намір знищити мене за непокірливість. Фріц радив іти на все... Тобто дати зрозуміти йому, що я погоджуюсь, а потім використати все для втечі. Фріц обіцяв допомогти, він уже наперед опрацював план...

— І я погодилася. Пішла в попові хороми. Того вечора там був гучний бенкет. Лозинка дуже зрадив... Поповій дочці Олені, може знаєш, рябувата така, Лозинка наказав добре одягнути мене. Нарядили мене як бариню. Духами побризкали, губи нафарбували, брови, бачиш, підбрили... Поглянула я в дзеркало і не знала себе...

— Була і я за столом. Пили, їли, співали, танцювали. Лозинка все залицявся до мене, вихваляв мою вроду і навіть руку цілував. Даю йому руку, чмокає мокрими губами, противно...

— Потім він увів мене до спочивальні. П'яний, ледве на ногах стоїть. Почав приставати. Тут каприз викинула. Принеси, Кажу, любий, вина. Хочу ще випити. Ще й ногою притупнула. Мов опечений вибіг. Гукав денщиків, та ніхто не чув, бо в хоромах був страшенний галас. І він сам подався до гостинної. А я відкрила вікно, вискочила в садок. Там кінь на поготові стояв. Сіла верхи, пришпорила. Всю дорогу була сама-не своя...

Схвилюваний Максим обійняв її, поцілував.

— Пробач мені, Наташенько, що образив... Молодчина! Але що з останніми? Як Зайцев? Живий?.. Кажіть...

— Не знаю, Максиме... Але я певна, що всіх врятовано. Я ж тобі не сказала... забула. Я довго не бажала прийняти позицію Фріца. Чому, думаю, я мушу врятуватися, а товариші зостануться? Розлючений Лозинка нікого не помилує. Та Фріц просто наказав робити те, що він пропонує. Він запевнив, що тієї ж ночі буде звільнено і решту... Я повірила... А тепер і не знаю як воно буде... Тільки я вірю Фріцу...

Максим встав, знервований, походжав по траві. Думав у голос:

— Почекаємо до вечора. Якщо не з'являться — тоді ми...

— Ти посидь тут, а я роздобуду тобі людську одежину. Скинеш к чорту свої паруса, прошвабриш лице і руки. Ато, побачуть отакою партизани! Та й самому бридко до тебе приступитися...

Наташа засміялася. Максим швидко пішов до землянки. Ранок вступив у свої права. В наметах прокидалися партизани. Якийсь жартівник імітуючи півня, пронизливо зарепетував:

— Ку-ку-рі-ку-у-у-у...

III

Полковник фон-Вінгард був знервований. На похмурому й кислому обличчі лежало тавро втоми, тривоги і роздратування, давно не підрізувані, руденькі вусики його стирчали донизу, на червоній лисині блищали дрібні краплини. Він палив товсту сигару і щораз огидливо плювався в сторону. Папірці, що він перерахував їх, мали надто неприємний зміст, а цілий стос різноколірових засургучених пакетів лежав перед ним на столі і гнітив як жахлива примара, як прокляття. Невимовно бридко було на душі. Таким кволим і роздратованим він не почував себе ніколи, навіть після кількох ночей пиятики й оргій. Щеб пак! В Пруссії революція. Повалено трон кайзера. Встановлюється радянська влада. Націоналізуються бюргерські маєтки, заводи, банки. Його завод також націоналізовано. Він уже не господар. Там хазяїнують його ж робітники. Прокляття! Загинуло все! А він тут сидить... Для чого? Кому це тепер потрібно?.. Тьху!

Сердито сплюнувши, полковник зірвався на ноги, і з похмуро опущеною головою ходив по кабінету з кутка в кут. Він налив і двома ковтками спорожнив шклянку бургунського, посмоктавав сигару. Зеленкуваті оченята заблищали, небезпечними вогниками... Так, так, що ж залишається йому? Довічна служба в армії? Красенько дякую! На подібний

гешефт не варт було вкладати дорогоцінних акцій — п'ятнадцять найкращих років життя. Чин полковника міг би заслужити без великих клопіт і вкладу сто дванадцяти тисяч золотих марок... Такі гроші... І все те загинуло, мабуть, без вороття. А може ні? Можливо треба не сидіти тут, до Прусії поспішати? Можливо ще не пізно рятувати батьківщину, то пак завод і мільйончик у банкові?

Полковник випив ще одну шклянку вина, смачно облизнув губи, заторохтів пальцями по підвіконню. Зморщивши лоба, задумливо дивився в вікно. Пейзаж станції Серкутани вражав його якоюсь тоскною одноманітністю. Запружені ешелонами колії, синій дим з труб теплушок, засмічений перон, пагорбки закрапаного нафтою льоду між шпалами, біля рейок. Солдати сиділи в теплушках, співали. Про що співали вони, полковник не знав, бо чув лише мотив, якийсь новий і чомусь образливий...

Нерішуче зривався сніг; білі лапаті пушинки кружляли в повітрі, билися у шибки. Все це навівало глибоку досаду. І не дарма. От, учора, здали червоним місто. Страшною, непереможною навалою посунули вони і пруські солдати не витримали, кинули укріплення, арсенали, склепи, все добро і панічно тікали. Яка ганьба! Яка ганьба!

Пероном повз вікна пройшла Ніна Костянтинівна, в гайдамацькій уніформі. Полковник знав її. Вже не раз осавул Лозинка підсовував йому свою друкарку. Тільки нічого не вийшло. Надто бриклива. А в тім... Полковник затарабанив у шибку. Ніна Костянтинівна почула стукіт, але навіть не поглянувши, швидко пройшла.

— Сволота! — процідив крізь зуби полковник, і нараз згадав про сутичку з Валентіною.

Це було вчора. Зранку розпочалась пекельна стрілянина. Роз'їзди червоних з'явилися в передмісті. Наближалася кулеметна й рушнична тріскотня. Над містом зловісно вищали снаряди, тут і там лунали вибухи, безнастанно дзвонили церковні дзвони, заглушливо гриміла гарматна канонада, бруківаними вулицями торохтіли підводи — все це злилося в довгу, одноманітну і жахливу какофонію. В штабі була метушня. Спішно пакували і складали на брички плани, топографічні карти, виносили важкі секретні і грошові сейфи, телефони і друкарські машинки. Полковник, спітнілий і заклопотаний, віддавав останні розпорядження по єдиному не знятому ще телефону. Він був страшенно злий. І от, в ту хвилину до кабінету ввірвалася...

— Ви покидаєте мене, пане полковнику? — задихалася від розпачу. — Ви навіть не попрощалися... Як вам не соромно...

Важко опустившись на стілець, вона заплакала. Зім'ятою хусточкою размазувала по щоках патьоки сліз, помаду, чорну фарбу підведених брів. Полковник мовчав, але злість його

зростала. Ще чого не вистачало, щоб якась тут, при солдатах, влаштувала сцени!

— Ви навіть балакати не хочете?! — вже істерично вигукувала нещасна коханка. — Чуєте?! Я не залишуся тут! Я не можу!.. Чоловік довідався... про наш зв'язок по всьому місті говорять... Я поїду з вами. Чоловік знущається тепер...

— Цитьте, чорт забирай! — не стерпів фон-Вінгард. — Не ревіть тут як корова! „Чоловік“. Щож мені тепер, одружуватися на вас? Мало вас таких!

— Допоможіть, благаю, — ридала жінка.

— Відчепіться, кажу, бо... „Допоможіть“. Любите кататися, любіть і санчатка возити! Чим же я допоможу вам? Може хочете чоловіка позбутися? Це можна! Це мені не довго! В два щота теліпатиметься на стовпі!

Жінка схопилася за голову і мов п'яна почваланала з кабінету. Вона впустила замшеву рукавичку, але полковник навіть не гукнув їй про це...

— Сволота яка! — вилаявся полковник. Ще раз поглянувши на перон, він смикнув поворозку штори. Потім присів до столу, уважно перечитував папірці...

Не постукавши, ввійшов Курт Войтінас. Зухвалість солдата сильно обурила полковника.

— Рядовий Войтінас, струнко! Чому ви не віддали честі своєму вищому начальникові? Чому ввійшли без дозволу? Чи давно я мав нагоду провчити вас?

Очі його налилися кров'ю, губи зловісно тіпалися. Курт Войтінас якось загадково посміхнувся, спокійно сказав:

— Пане полковнику! Ви наказали другому особливому батальйонові захопити село Апостолове і підпалити його за несплату контрибуції і бунт. Цього наказу виконано не буде, ми не дозволили командирові другого особливого...

— Ви що белькочете, негідник!! Струнко!

— Не гримайте, полковнику! Це зовсім недоречно. Ми не дозволили і все!

— Хто це „ми“? Як це „не дозволили“, негіднику?!

— Ми, це значить полкова Рада Солдатських Депутатів...

— Рядовий Войтінас, мовчати! — зарепетував полковник. — Струнко! Струнко, негіднику!

Він зірвав з стіни телефонну трубку:

— Алло! Капрал Етлінгер?! Негайно караульних! Так! Заарештуйте рядового Войтінаса! Розстріляйте в ту ж мить!

Він підскочив до Курта, розмахнувся, щоб дати ляпаса, але солдат зловив його руку, стиснув начебто залізними тисками, аж полковник скрикнув од болю.

— Пусти! Я розстріляю тебе, собако! Я знищу всю вашу прокляту раду! Хто дозволив обирати? Хто ці мерзотники, що в полковій раді?!

— Заспокойтеся і не ображайте Раду, полковнику. Я голова Ради!

— Ти-ти?! В-ви?! — полковник з жахом поглянув на спокійне, глузливо усміхнене лице солдата.

— Так, я! Від імени Ради пропоную: всі свої дії і накази погоджувати з нами. Крім того, Рада ухвалила прискорити евакуацію нашого полку з України.

— Це безглуздя! Я не дозволю!

— Дозволите, полковнику! Така воля місцевого запільного комітету більшовиків, така воля всіх солдатів!

Полковник знесилено впав на стілець. Він охопив руками голову і глухо простогнав. Широка лисина змокріла.

* * *

Надвечір стрілянина припинилася. В Покровське вступали партизани. На дзвіниці лопотів червоний прапор. Селяни великим натовпом вийшли до мосту зустрічати дорогих, давно жаданих гостей. Очолювали колону Кутузов, Максим, Сенька Корж і Зайцев. Вони їхали на поганеньких, миршавих шапках. Бадьора партизанська пісня лунко розлягалася навколо.

В сутінках розквартирувалися. На ночліг ставали у бідняків, а на вечерю у куркулів реквізували все потрібне.

Після вечері частина бійців попрямувала в секрети й розвідку, решта — майже всі зібралися до школи. Повиносили парти. Почався художній самодіяльний вечір-концерт. Виступали куплетисти, борці, танцюристи, байкарі і співаки.

Бійцям, а особливо ж молоді, дуже сподобався вечір. Відбулося багато нових знайомств, увесь час у залі стояв сміх; а на кінець, під акомпанемент Наташиного баяну, розпочалися танці...

Павло Муженко протанцював вальс з Марусею Артемовою і вийшов до коридору покурити. Там він зіткнувся з нарошним, який сказав, що Павла викликають до штабу. За кілька хвилин Павло був у розправі. За широким дубовим столом над зім'ятою п'ятиверсткою схилялися Кутузов, Зайцев і Максим. Вони водили олівцями по карті, сперечалися. Кутузов пропонував обходом з боку Роздольної ударити на Серкутани, а Максим уперто відстоював свій план — захопити Хлібну, з'єднатися з червоноармійськими частинами, що йдуть з півночі і таким чином відрізати німців по всій магістралі: від Хлібної до Серкутанів. Максима підтримував Зайцев.

Павло рвучко відчинив двері і вони озирнулися.

— А, Павлушка! — кивнув йому брат. — Заходь, лишень, ти нам потрібен. Розпорядись там, товаришу Кутузов... — Він підморгнув помічників, і допитливо поглянув на Павла.

Кутузов запросив його до окремої кімнатки, пошепки заговорив:

— Ось що, Павло. Мова йде про шпionку, яку сьогодні вдень спіймали наші розвідачі. Зараз ми допитували її і приговорили до розстрілу. Отож візьми гвинтівку і дуй до комори. Виводь її обережно, бо ще втече. Розстріляєш на кладовищі. Не забувай: дуже хитра каналія.

— Єсть, товаришу Кутузов!— відповів Павло і вийшов.

В коморі на гвіздку висіла гасова лампа; спід колпака до низу широким конусом падало світло. В кутку, спиною до стіни сиділа шпionка і, уставившись поглядом в одну крапку, напружено думала. В такій позі лишилася і тоді, як озброєний Павло увійшов до комори.

— Ну, вставай!— Хотів бути надто суворим, але голос був м'який і тон лагідний. Молода шпionка повільно встала, з мавірним роздратованням поцікавилася:

— В чому справа?— Перед нею стояв молодик у козячому кожущку і кудлатій папасі з червоною лентою через лоб. В руках він тримав гвинтівку з граненим багнетом.

— Ну, ви там, вставайте, кажу,— суворіше прикрикнув Павло, і нараз відсахнувся. Він впізнав ту молоду, вродливу дівчину. То була Ала Поклад.

— Ала, ви?! не розумію...

— Павлуша! Пауль! Ах!— сплеснувши ручками, вона повалилася на бік. Повіки її з синюватими жилками, щільно стулилися, виснажене, хоробливе обличчя її сполотніло, дихала відкритим ротом часто, начебто курка в спеку... Павлові стало моторошно.

— Води... водички треба,— забідкався він, а вартовий, що стояв на порозі, глузливо зауважив:

— Не вірь! Прикидається стервоза! Вже мені повірь, помучився я з нею... Хочеш, я покажу один секрет, миттю опритомніє...

Висмикнувши з кожуха шерстину, він підійшов до Али, полоскотів їй у носі, і вона не витримала своєї ролі, скрутилася головою, схопилася. Очі її горіли мстивими і небезпечними вогниками.

— Геть, геть, мужлан!— істерично вигукнула вона, грізно замахавши кулачками.

— Ну, годі, веди вже її до біса!— невдоволено сказав вартовий.

— Підіймайтесь, Ало Адамівно, ходіть,— машинально здерев'янілим язиком промурмотів Павло, дзвінко клацнувши затвором.

— Куди йти? Врятуйте мене, Павлуша! Я... я ніколи не забуду цього... Будьте ж великодушним, друже мій!..

— Виходьте, виходьте!— настійно сказав Павло.

Вони йшли темними провулками. Ала начебто мимохідь намагалася йти поруч, тиснулася до його плеча.

— Куди ж ви, Павлуша, ведете мене... — раз-у-раз тривожно запитувала вона, і Павло похмуро зауважував.

— Ідіть попереду, Ала. Ідіть швидше, бо холодно...

— Вам холодно? Ех, Пауль, як боляче... я вас кохала... думала завжди про вас. Я і тепер божеволію від кохання! А ви такий черствий... нелюдимий... Скажіть, ну скажіть, хіба ж я зробила вам щось прикре?..

Павло мовчав. Серце йому одчайдушно стугоніло в грудях. Хотілося говорити, але бракувало потрібних слів. Мов п'яний крокував з багнетом на перевіс.

Пройшли трохи кладовищем. Зупинилися над свіжою ямою. Ала заридала. Вона кинулася було Павлові на шию, поцілувати намагалася, та він злегка відштовхнувши, суворо вигукнув:

— Ставайте!

Ала впала на коліна, повзала, руками за чоботи хапалася.

— Павлуша! Милий! Я вас безумно кохаю! Ви ж так само кохаєте мене! Я знаю! Схаменіться, любий... чуеш, люблю!

Вона впала горілиць на пагорбок; Павло схопив за руки, силоміць поставив на ноги. Сердито вигукнув:

— Не витребенькуйте! Між нами не може бути кохання! Ви шпionка! Ви буржуйка! Я ненавиджу вас!

— Пауль, благаю... пощадіть!

— Ставайте! Ось хусточка, зав'яжіть собі очі...

Вона швиргнула хусточку.

— Я ніколи не любила тебе! Ти хам і бридкий мені. Стріляй!

Все ж вона злякалася, стала до Павла спиною і він бачив, як її трясла пропасниця. Йому навіть почулося що й зуби її цокотять. Павло поглянув довкола. В небі зза розірваних хмар випливав круглий місяць; його яскраве сяйво падало на густий ліс хрестів, на віти дерев, скованих ожеледдю. Крижаний вітер налітав згори, закручував сніг, тоскно посвистував у верхов'ятті. Павло звів гвинтівку, націлювався. Жоден мускул його не здригнувся. Голосно вигукнув:

— Отделение... по контрреволюції і світовій буржуазії плі!

Пролунав постріл. Шпionка похитнулася і впала ниць. Павло крикнув, скрутив і запалив цигарку, і розвалкувато закрокував у село...

Наступної ночі партизани вибили німців з Хлібної, з'єдналися з передовими частинами радянських військ.

* * *

На Хлібній знялась тривога. В червоноармійському штабі одержали повідомлення, що німці сконцентрували свої найкращі сили і розпочали шалений наступ з боку Серкутанів.

Німецьке командування кинуло для лобового удару дві відбірних бригади і кілька бронепоездів. Станція Хлібна була недостатньо укріплена; червоні мали тільки один бронепоезд. А проте гарячково готувалися до бою. В штабі безнастанно дзвонили телефони; сюди-туди бігали ординарці; з щойно прибулого ешелону спішно розвантажувалися червоноармійці, звідусіль поспішали озброєні хто чим робітники, селяни, жінки. Всі йшли туди, на фронт, проти ворога. Лінія укріплення червоних була недалеко, три-чотири кілометри від Хлібної.

В шанцях зростало хвилювання бійців. Всі з нетерпінням ждали страшного бою, що от-от мав розпочатися. Стояла напружена тиша; люди були похмуро зосереджені, мовчазні.

В залізничній посадці на високій акації сиділи Максим і Кутузов. Вони в біноклі пильно вдивлялися в далечинь. І от на обрії, там де рейки зливаються в невелику крапку, показався густий, чорний дим. Кутузов першим помітив це, і голосно викрикнув Максимові над ухом:

— Ідуть!

— Так, наближаються...— з полекшенням зітхнув Максим, якому страшенно обридло ждати. Швидко зізли з деревини, побігли до шанців.

— Приготуватися!— подав команду Максим.

— Приготуватися, ідуть!— покотилася по лінії шанців.

Німецькі бронепоезди швидко наближалися. Один, а далі другий. Чорний дим припадав по землі.

Зненацька, зза великого пагорба виткнулась колона німців, за нею друга, третя—землі важко! Вони йшли зімкнутим строем, з гвинтівками на плече; вітер доносив уривки дружної переможної пісні...

Величезне хвилювання охопило червоних бійців.

Максим підняв руку, щоб подати команду „вогонь“ і раптом заляк отак, з широко розкритими очима. На бронебашті переднього бронепоезда поломенів багрянний прапор. Максим на мить отетерів, навівши бінокля на колони німців, він побачив, що на багнетах червоніють кілька прапорців.

— Товариші!—гаркнув на все гірло.—Німці з нами! Ур-р-ра-а!

— Уррра-а-а-а!—залунало звідусіль дружне, радісне й могутнє. Бійці кинулися з шанців, бігли врозбрід хто до колон, хто до бронепоезда, що був уже зовсім близько і спинявся. Радісно викрикували, капелюхами розмахували.

Бронепоезд стояв оточений тісним натовпом бійців. Максим швидко вихопився на передню бронеплощадку, обійнявся з Куртом Войтінасом і по-братньому поцілував його. Потім Курт змахнув сірою безкозиркою, вигукнув:

— Гох, революсі, товариші! Гох, комунізмус! Гох, Ленін!

— Уррр-а-а-а!

— Гох! Гох! Гох!

Зайцев стояв на брівці, розмахував капелюхою.

— Товариші німці! Братці! Свято яке!..

Натовп зростає. З бронепоезда виходили німці, цілувалися з партизанами, один з одним ділилися сигаретами і махрою, один-одному дарували різні речі.

Піднесення було величезне. Людські серця були вщерть сповнені нестримною радістю. Хтось затягнув і всі хором грянули:

Повстаньте, гнані і голодні,
Робітники усіх країн...
Як у вулкановій безодні,
В серцях у нас клекоче гнів...

Зіпершись на гвинтівку, там же стояв старий Муженко. Сильно розчулений він ворухив пошерхлими губами, а по зарощених щоках котилися гарячі краплі.

* * *

В хоромах Віктора Поклада тривав гучний бенкет. То був останній прощальний вечір, влаштований господарем. Німці намазують салом п'яти. Це йому було відомо. Та сам він підготувався до втечі. Всі коштовності вже давно вивезено, борошно розпродано, гроші в чемодані наготові. На світанку з Серкутанів вирушить штаб німецького командування. З тим поїздом виїдуть Поклади, Соколови, і ще чимало родин, яким так чи інакше, а треба тікати...

Він був зажурений, Віктор Поклад, хоч зовні здавався веселим, розважливим і до всього байдужим. Шкода була насидженого місця. Невідоме майбутнє бентежило і гнітило вельми.

Борис Вікторович, змарнілий, поживклий, безнастанно пив. Злостливими вогниками поблискували його очі. Такий же злий, опущений, з зарослим рудуватою щетиною обличчям, проти нього сидів фон-Вінгард. Нестямно п'яний, він уже не мав змоги ні мислити, ні розмовляти і лише зрідка мимрив.

— Сволочі! Га?

Трохи праворуч сидів Соколов. Він посмоктував вино, кутив сигару, сильно знервований, крутився на місці, як сорока на гілці, хапався за лисину, і раз-у-раз скаржився попові, або Лозинці.

— Яке нещастя, га?.. Що тепер буде?.. Без мене ж усе загине... Станція зруйнується... І взагалі куди ми втечемо?

Лише один осавул Лозинка був веселий до лиха і байдужий і веселий. Він по-звичайному багато пив, жартував з жінками, танцював і ввесь вечір то тим, то сим розважав гостей.

— Панове, панове!—ляскаючи в долоні, вигукнув він. — Па-

нове, чого ж це ми журитися почали! Це нікуди не годиться! Вище голови! Давайте заспіваємо!

— Правильно!

— Заспівати! Починайте, Сергій Остаповичу!

Проспівали „Славное море“, потім випили, потім танцювали, кружляючи парами. Лозинка так сильно гупотів чобітьми, що Поклад тільки зітхав та головою крутив. Коли б потанцював отак на другому поверсі, то неодмінно б стелю завалив.

Була перша година ночі. Вирішили не лягати. Випили „за щасливу дорогу“. Лозинка став на стілець і, диригуючи руками, заспівав. Всі невідлад підтягували.

Ой зима, зима,
Зима лютая ...

Раптом вікно шумно розчинилося і в ньому з'явився Максим з германською гранатою в піднесеній руці. За столом всі отетеріли. Від жаху зойкнули дами, дружина Соколова знепритомніла, піп поперхнувся горілкою, жандар Борисюк подавився шматком ковбаси; він судомисто хапався за кобур нагана, та страх паралізував його; Соколов притиснувся до огрядної попівни, золочене пенсне його лихоманно тремтіло на червоному носі, фон-Вінгард розкрив рота й дурнувато кліпав очима, а Лозинка стовпом стояв на стільці.

— Тихо! — порадив Максим, вдираючись до кімнати. Обличчя його було брудне й спітніле, збоку на кульші висів маузер, а за поясом стирчав чорний морський кольт. Він легко стрибнув з підвіконня в кімнату, наблизився до столу. Люди лячно відсахувалися далі.

— Не ворухіться, бо!.. — Максим покрутив страшною гранатою. Потім сквапно підійшов до столу, вибрав чисту шклянку, наповнив коньяком.

— Ну, бувай! — зухвало підморгнув німецькому полковникові і одним ковтком спорожнив шклянку.

Всі немов загипнотизовані стежили за кожним його рухом. От він задоволено крикнув, сподом безкозирки витер обличчя, обвів усіх насмішкуватим поглядом і нарешті сказав:

— Ну, гади, а тепер ми вас розстрілювати будемо!

Він зробив кілька кроків назад, вигукнув:

— Гей, хлопці!

У вікна і в двері вскакували партизани. Між ними були Ніна Костянтинівна і Фріц, Ваня і Стьопа, і німецький солдат Курт Войтінас.

На станції врочисто й переможно гримів духовий оркестр.

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

СТЕП¹

РОМАН

ГЛАВА ЧЕТВЕРТА

I

— „Хто ж розумний, моя ти дитино,
Сам під кулі гулящі біжить?
Краще в затишку смутну годину,
Цю прокляту зиму пережить.
В Шестеренка прийшли до порога,
Розстріляли у власнім дворі.
А тепер вже полюють зза рогу
Наче пси, мов смердючі тхори.
Убивають людей за дурницю,
Закривавили зовсім село.
Хоч би ближче була залізниця,
Швидше б військо червоне прийшло.
Що це, синку, з людьми почалося?
Б'ються села, воюють міста...“
Так печалиться мати Амброся,
Почорніла, мов знята з хреста.

II

Трудівниця, невтомниця - ткаля,
У тривозі не знаючи сна,
Сумовито йому дорікала,
А за що — він і досі не зна.
Що — коли під хурделею, снігом,
Воювало село на село —
Він на битву дивитися бігав?..
Так дивитися варто було!

¹ Початок див. „Л. Ж.“ № 1, № 2 — 3, № 4, № 5 1938 р.

В Шестеренка ішов за труною,
Як несли на гробки без попа ?
Мамо! Смертю помер він страшною ...
Його мати брела, як сліпа.
А бояться, що вбивці простежать
Хто хоронить ... Ну, мамо, тоді,
Боячись захопити десь нежить,
На печі я всю зиму б сидів!

III

— „Ти за нежитем бігаєш спритно ...
Тільки лиха собі не проси.
Розходилися жовто - блакитні
Кабанівські розлючені пси.
„Спільників“ Шестеренкових ловлять,
Неповинних хватають, кати!
Там сусіди допоможуть — обмовлять ...
Отакі тепер люди - брати.
Вбили сина Комлачки. За діло ?
Наробився тим наймитом всяк ...
Од роздітого мерзлого тіла
Мати ледве прогнала собак.
В цю страшну, проклятушу годину
Пси навчилися в убивць - хазяїв.
Пес у людяні роки не смів
Зачепить навіть мертву людину!“

IV

Мати каже такими словами,
Аж Амбросеві страшно стає.
— „Та ж крім нашого, слухайте, мамо,
Інші села і люди десь є!
Ім одного убити не важко,
Всі ж Безхатьки не виб'ють отак.
Он, говорять, сусідня Липняжка
Розтрощила своїх гайдамак.
Та хіба тільки й люду на світі,
Що в степу ? А за степом — отам ?
Ще робочі з Ельворті, з повіту
Василя пригадають катам.
Та й Безхатьки не схиляться німо;
Прийде з Роси Остап — воєнком
І Мелешкові голову зіме
З гайдамацьким собачим шликом“.

V

То була жовто-синіх бандитів
 Перемога. Село — як тюрма,
 Не встигало ховати убитих,
 Кров ховала під снігом зима.
 Тих, що раз у житті побували
 В Шестеренковім першім гуртку,
 Шомполами на смерть катували,
 Чи стріляли в глухому кутку.
 Вечорами вбивали зза рогу.
 Залишали криваві стежки.
 Тимчасову свою перемогу
 Святкували вовки-ватажки.
 Тож потомственный дідич-безхатько,
 А до того ще й друг Василя,
 Посивілий Амбросіїв батько
 Мусів зразу ж тікати з села.

VI

Березнева кінчилась відлига,
 У вікно заглядає весна.
 Вранці мати густу мамалигу
 Вивертає на стіл з казана.
 Потім кличе Амброся до столу
 І сіда коло нього сама.
 Треба їхать орати у поле,
 А в дорогу й скоринки нема.
 Мамалига ж, як добре умліє,
 Не така вже й погана на смак.
 Дуже добра до сала, олії,
 А немає, то добра і так.
 Берете не виделку, а нитку,—
 Звичай ниткою різать велить.
 А як сала у хаті не видно,
 Треба сіллю як слід посолить.

VII

Тато кажуть, що дуже корисний
 Кукурузяний хліб отакий.
 Особливо — як злиднів притисне
 Недостача крупи та муки.
 Як ції мамалиги поснідає,
 Можна день в борозні проходить,
 І не схочеться навіть обідать,
 Тільки вип'єш в обіді води.

Чим то зараз харчуються тато ?
Мамалигу смакують, чи хліб ?
На подвір'ї вже їх не видати
П'ятдесят закривавлених діб.
До небожа в Рогозяну Балку
Утікали тривожні, бліді ...
Схочуть сіять — і стане їм жалко,
Що покинули хату тоді !

VIII

Дід помер у холодному січні,
Жив у холоді, вмер у зиму.
І життя безконечне та вічне
На гробках проспівали йому.
Заспокоїлись висохлі руки.
Мало бідкався, мало болів.
Коло Фросі — малої онуки
Положить себе рідним велів ...
Напливають із вирію гуси,
Знову небо в степу голубе.
Де тепер твої вєсни, дідусю ?
Хто на світі згадає тебе ?
Коли б взяти й до купи зібрати
Всі засіяні дідом лани,
То від Рос аж по самі Карпати
Простяглися б зелені вони !

IX

Господарство лягає на плечі
Одного у сім'ї юнака.
Поле виорав приятель Кречет,
Щоб робив без супряги - Федька ?
Треба нині самому хлопчині
Сіять хліб в цю жорстоку весну.
Він один запряга конячину,
Укладає на віз борону.
Орудійний над нивами стогін,
Дим на обрії жовтий, густий.
Що живій чорноземлі до того ?
Їй у квітні — родити, цвісти.
Він виходить у степ з бороною,
На ріллі розбиває грудки.
Під залізним дощем, під війною
Мусять сіяти хліб рільники.

X

Прибавляється день непомітно
 На годину, чи другу скупу.
 Все сильніш припікає у квітні
 Владне сонце в херсонськiм степу.
 Од густого палкого проміння,
 Що йому суховій помага,
 Скиба робиться наче камінна,
 Над ріллею встає пилюга.
 Почорніли од пилу повіки,
 Стьожка поту на жовтій щоці.
 За життя і лице чоловіка
 Стане чорне, як ріллі оці.
 Ця земля і залізо обточить:
 Наче дзеркало, зуб в бороні.
 З ґрунту золото вирити хочуть
 Споконвічні жуки земляні.

XI

Скільки їх під оцим небосхилом
 Ледве світ виповза на поля.
 Скільки раз нагодує їх пилом
 Замість хліба, жорстока земля!
 Та ідуть вони військом численням,—
 Бідний воїн — на полі один!
 І вінчає їх лавром зеленим
 Скорбна щедрість стрічок - десятин.
 Земле, земле! Ти мачуха й мати,—
 Проклинають і люблять тебе.
 Розгнівили горлаті гармати
 Твое небо важке й голубе.
 Од світанку до самої ночі,
 Тільки сонце з трави виповза,
 Під розпеченим небом клеочуть
 Не дощі,— орудійна гроза.

XII

Босі ноги пече на світанні
 Світанковий колючий мороз.
 За горою грози наростання
 Зустрічає щоранку Амбрось.
 День - у - день громовиця глухая
 Напливає в повітрі тугім.
 Аж незвично, коли затихає
 Цей далекий розмірений грім.

Син степів перейшов борозною,
По широкому полю сторіч.
І людей не будили війною
А ні жоден світанок чи ніч.
А тепер вони сіють, волочать —
І грозу, що на обрії ждуть.
Об'єднатися воїни хочуть,
Щоб звалить віковичну біду !

XIII

Якби тоскно в степу не жилося,
Але й там свої радощі є.
Тільки цвіт укриває колосся,
Якось гарно на серці стає.
Напувати ведеш конячину,
Сядеш верхи, пливеш крізь вівси.
Заспіваєш отак без причини,
Хоч проси заспівать, не проси !
По шляху до ярка, водопою,
Так собі, не ждучи, невзначай,
Розминеться, бува, із тобою
Із сусідньої ниви дівча.
Скажеш строго і стримано : — Здрастуй !
І поважний, на слово скупий,
Додаси : — А хорошої масті
Цю коняку твій тато купив !

XIV

Це дочка бандуриста Загати,
Отого, що він — „Панський Рояль“.
Дуже гарної дівчини тата
Так погано прозвали, на жаль.
Це за те, що він має великий
До музичних інструментів смак.
І сховав у коровник музику,
Ту, що взяв в Ковальова, — бідак.
А признатись, на світі хвилина
Може й справді найкраща ота —
Як в степу соромлива Килина
Тихим „здрастуй“ його привіта.
Він хотів би покликати : — Киля ...
Рідні сестри зовуть її так.
Тільки юність наївна, несміла,
Зацвітає од слова, як мак.

В.
І.
„От
Не зу
Тут ні
Скільки в
А на Килю в
Що сказати?
Срібно - жовта ц
Застилає жита з
Пісня серця проста
Ти приходиш лиш р

XVI

Самота! Без турботи і суму ...
На покосі горілиць лежить;
Задивившись у небо, подума:
— А чудово придумали — ж и т ь !
Може щастя — спочинку хвилинка.
Цей пирий під косою, як дріт,
Наче пакіл забито у спину,
З чуба русого капає піт ...
А очі посмутнілі волошки —
Нагадали про ніжні слова,
Хоч не схожі на очі ні трошки:
Очі в Килі — як ніч степова !..
Всіх цвітів польових не спалити,
Олив'яним дощем не змести.
Бо земля зацвіта й спід копита,
Коли час їй надходить цвісти.

XVII

Щось зринало в селі загадкове,
Дуже втішне Амбросію в ці дні.
Ось підходить Лаврентій Підкова
По м'якій пірєвій стерні.
— „Наче дріб, обважніло колосся ...
Ще б годинку на декілька діб !
Так тобі самотужки прийшлося
Цього літа засіяти хліб ?

и;
—
ти!"

в Загата,
аміча?)
гозяній тата,—
ча.
ають себе.
роша
ся всі ..."

— „Хто
Дядько ... небо:
— „А хороші стрілки на вісці!
Буде добре зерно на пшениці...
Вже й джмелі в буркуні загули“.
... Таємниці кругом, таємниці!
Всі: мовчати! Та що він — малий?..
А в неділю, зайшовши до школи,
Віру Кречет побачив юнак. —
Запросила гуляти у поле...
(От би Киля позвала отак!)

XIX

Чом учителька світла, одверта,
Нерозлучна із жартом раніш,
Знов згадала, удруге чи втретє,
Найсумніший Грабовського вірш?
Про Остапа найбільш говорила,
Щось почне, а на нього зверта...
Саме поле широке укрила
Надвечірня смага золота.
Сонце в житі сідало, як в морі,
Багряніло, горіло усе.
І вони в степовому просторі
Зупинились над білим шосе.
А коли на горбку посідали
На гарячім, рудім спориші,
Віра Кречет записку дістала,
Жартувала: — Сучасні вірші ...

Си
Ск
(— „От же не...
Написати отак б...
Скільки єсть незв...
От: записка. Звича...
А вона у керсеті, на...
Наче скарб, заховала...

XXI

Як стояли смерком коло хати,
То прощалася словом сумним.
— „Нагадаєте вечір цей брату;
Може я не зустрінуся з ним?..“
Зупинилась, поважною стала.
— Що згадати? — спитав, і замовк.
— „Ви скажіть, що завжди пам'ятала
Вечори, „Степовий килимок“...
Що скучала... Ні, краще не треба!
Я сама його стріну колись“.—
Білі зорі на синьому небі
На Чумацькім шляху розпливлись.—
— „Коли б просто розмова устала,
Якщо сам він про друзів спита,
Розкажіть, як листа ми читали...
І що Віра цей лист пам'ята“.

Закінчення буде.

ни;

ти!"

в Загата, ка

міча 2)

цими місцями. Мій літак легко роз-
впинно мчить мене на південь. Мо-
єрце юнака, літак мчиться швидко,

думка моя не лине врівні з літаком. Моя думка ледве-
кориться дисципліні. Мій курс — жаркий південь. Марш-
Москва — Севастополь. Під фюзеляжем безмежні поля
і радгоспів, димлять ряди високих димарів фабрик і
ів. У бінокль я бачу молодь. Щаслива молодь! Передо
твої, сповнені радістю обличчя, в реві пропелера я від-
батьорі, повні надій пісні. Ти переможеш, молодь! Ти
ожеш, чудова країно!

слухняна думка кида мене в минуле. Ось це минуле,
ого нема вороття, ось воно моє прокляте минуле. Та й чи
моє?

молодий, мій голос батьоро бренть у лавах запальної,
герадісної молоді, міцно і впевнено рука тримає кермо,
стомлюється, скерований в далину погляд. Чітко веду
так на південь.

Але думка! Що я можу вчинити з нею, коли вона в цю
прекрасну хвилину відкидає мене на півтора десятки років
назад? Тоді я вперше опинився в цих місцях.

Це був жахний рік, а мені тільки по вийшло вісім років.
В країні — голод, по містах — руїна, а на кордонах сиділи
хижі звірі. Звірі готувалися до наскоку на цю країну.

То були тяжкі, повні страждань і боротьби дні.

Змела і розгромила ворогів країна, що широко простяг-
лася під фюзеляжем мого літака. Щасливою стала вона.

Але історія знає тисяча дев'ятсот двадцять другий рік, і
часто проти моєї волі він перетинає рівний плин моєї думки,
що мчить разом з моїм літаком.

Так ось і зараз!

Батька я не знаю, а мати все своє безрадісне життя була
робітницею в куркуля. І це життя вона подарувала мені.

Тяжкий
сьогодні пам
і посіви гину
нилась на в
жмикрут, ви
кілька шляхів
хліб. Туди по

Всі пішли
Ішли діді,
голодом дітв
падали. Їм до
йшли. Проход
зростали.

Украй змучен
був дощ. На роз
ниця, в засіках у
нашого лиха.

Ми — втікачі. Ми втекли
на їхнє життя, ми також хочемо жити. Хо

— Та вже візьму вас за харч! — каже стар
влячись похмуро на мою матір.

Роман — куркуль. Подвір'я величезне, будівлі кри
В коморах багато збіжжя, в коровниках — відгодован
в сажах — свині.

— Я не одна, — промовила мати, ніби вибачаюч
існування на білому світі.

Роман нахилився до своєї старої, а та йому щос
вказуючи на мене. Почув я тільки одне слово: „гус

— У тебе хлопець? Ну й добре, бог вже з вами,
от що, я люблю, щоб працювали швидко та щоб
не спали.

— Ми до роботи звичні, — вклонилася мати.

Я переступив з ноги на ногу. Розумів, що йдеться пр
мене і з хвилюванням прислухався до розмови.

Почалися нові дні. Вони були довгі, невеселі, тоскні.
Тільки зранку та пізно ввечері я бачив свою матір. Вона
була змучена тяжкою працею, сумна, мов та ніч осіння.

Я пас гусей. Вони лихі і довгий час я з страхом набли
жався до їхнього табуна. Надто я боявся старого гусака.
Він завжди намагався ухопити мене за штанці, а мені ажніяк
не хотілось потерпіти. Згодом я звик і гуси призвичаїлись
до мене. Навіть старий гусак зрідка тепер обертав до мене
свою сердиту голову, певно і він усвідомив, що я — началь
ник над гусьми і мені треба коритись. Вдень я гнав їх до
річки, вони плавали, а я бігав берегом і жбурляв у воду
каміння. Ввечері забирався я на сіно і пізно вночі приходила
мати. Вона приносила шматок хліба і я жадібно з'їдав його —
це була моя вечеря.

сака, якого
ед очима ви-
ши якось до
кліпаючи ди-

и;
—
ти!" а півдні теплі,
думав про те,
не буде. Та

суворе життя
жкою працею,

в Загата, ка
міча) і дав, але мати

дими місцями. Мідна ніч. Це була
впивно мчить ме-у короткому віці.
ерце юнака. ід місячна, світла, але
безпросвітня ніч.

думка моя гадаю, мати прийшла в сінник, де ми спали.
коритсьадбивався вгору.

Москв в тебе на очах? — питаю.

дів'ого.

ів. Утож сльози.

твої, в мене вже старі.

бать Роман старший від тебе, а сліз у нього нема.

ожешовчить, але я відчуваю, що вона якось над силу
слуха.

огодмо, а чому місяць такий блідий?

ін блідий тому, що... тому... — мати силкується по-
и, але слова не йдуть і вона замовкає.

— А чом у тебе таке бліде обличчя? — знову звертаюсь
неї.

Мати диха неспокійно і мовчить. Я невдоволений. Дитячий
розум намагається все розв'язати шляхом солодкої мрії, і я
з нею засинаю.

Дні спливають один по одному. Літні, гарячі, клопіткі.
Не розгинаючи спини, працює мати. Іноді ввечері у нас бу-
вають короткі розмови. Я мрію вголос, а мати допомагає
моїй мрії.

Але думки її плывуть стомлено, а в мене їх бурхливий
океан.

Одного разу вона повернулась дуже пізно, і в хвилюванні
затріпотіло моє дитяче серце.

— Ви хворі, мамо? — поспіхом запитав я.

— Ні, синочку, стомилась я тяжко.

Очі в неї помутніли, рухи мляві. Вона на велику силу
вибирається до мене у сіннику.

Я пригортаюсь до неї, торкаюсь чола, скроні, від них пашисть.

— Мені боляче, мені страшно за вас, мамо!

— Ти не бійся, синку, то пусте. Спочину трохи, і зовсім одужаю,— повільно відповідає вона.

Мені лянно. У мене ж нікого на білому світі, крім матері, нема. А без неї... як моторошно подумати про це...

— Ви не покинете мене, мамо, ні? Не помрете, ні?

Вона гладить мені голову, ніжно проводить долонею по обличчю. Я відчуваю, як тремтить її рука, як пашисть від неї.

— Не хвилюйся, мое хлоп'ятко: тяжке життя було у твоєї матері. Такого життя ти не знатимеш, виростеш—у тебе буде інше життя.

Голос у матері тихий, уривчастий і я почуваю, як важко їй говорити. Вперше за все своє життя я сам пропоную їй:

— Засни, мамо! Ви спочинете й одужаєте.

Вона затихає і заходить довга, повна жахної невідомості ніч. Я нерухомо лежу біля матері. Здається, ніби я сам. Великий незбагнений світ і в ньому загубився хлопчик. І нікому я не потрібний, ніхто не звертається до мене і не дивиться на мене.

Я тремчу. Пригадую, що у господаря є гроші, а за них можна купити ліків. Я хочувилікувати матір, я хочу врятувати свою єдину матір. Уже зовсім пізно, але хіба я маю право звертати на це увагу, коли мама хворі!

— Дідуню, діду, дідусю! — стукаю я у вікно до господаря. У відповідь чую повільне хрюпіння. Стає моторошно.

— Діду Романе, діду, вставайте! — кричу я на всю силу. Чую шарудіння, далі човгання господаря.

— Чого тобі треба, приспичило... будити...— люто кричить господар.

— Мати... мати хвора... ма... мати... помира...— в горлі здавились слова, я тяжко заплакав.

— А що я лікар тобі? Годуй вас та ще й лікувати! Бачили таке?.. Хвора... Хвора... не помре,— люто крикнув дід Роман і грюкнув дверима...

Це й була вся Романова допомога мені у моєму горі.

Я забув за страх. Думка, що я можу втратити матір, заглушила все. Схвилюваний і розгублений, я повернувся до сінника.

Мати лежить нерухомо, але я чую важке, уривчасте її дихання. Мати ніколи так не дихала і це найбільше лякало мене. Далі вона почала дихати повільніше, тихше.

— Вона видужає, вона не помре.— блискавкою перейняла мене надія. І я заспокоївся. Дитячий розум не звик довго хвилюватись, думати і страждати.— Ми підемо з цього села, підемо... покинемо цього лютого господаря, глитаю. От тільки б швидше видужала мати. А їй, певно, краще; диха легше, повільніше і тихо. Вона видужає.

Мчить світом нестримна, невтомна дитяча мрія. Моя мрія...
... Я пішов від Романа. Нехай живе і працює сам. Нехай знає, стара чортяка, як мучити мою матір, а мене голодом губити. Я пішов з матір'ю вулицею і знайшов силу грошей. Мама купила хату і багато збіжжя. Тепер сидимо вдома. Мама спочивають, а я бавлюся. Далі я швидко зростаю; мені вже вісімнадцятий рік. Я працюю добре і моя мати більш не ходить на заробітки до куркулів.

Вона задоволена з моєї праці і каже:

— Ти хороший, Миколо, ти славний у мене син!

Обличчя матері все ж сумне і мені хочеться утішити і поцілувати її.

— Скоро нам буде ще краще,— лепечу я і простягаю до неї руки, щоб обняти.

Раптом вона щезає і мої руки хапають повітря.

Від здивування я здригаюся і широко розкризаю очі. На сході ледь-ледь полум'яніє рання зоря. Я лежу тихо. Я все ще в полоні дитячої мрії, що перейшла в сон.

Чую легке дихання ма-ма-ма, Ні, не чую! Вона спить сьогодні якось на диво тихо. Я хочу глянути на неї, хочу спитати, як себе почуває. Обережно звожусь на лікоть і обертаюсь до неї.

Вона не ворухиться.

— Мамо, ви спите?

Вона не здригнулася.

— Прокиньтесь, мамо,— кличу я і прикладаю руку до її чола. Чоло холодне.

— Мамо, вставайте! — крикнув я, геть відганяючи від себе непроханий тяжкий здогад.

Але мати вже нічого не чула і не розуміла.

Німа, холодна, вона лежала, з поглядом зануреним у небо, зірки.

Мені здалось, що я лечу в страшну безодню.

Я впав на мамин труп:— Не вмирайте, мамо, не вмирайте, моя рідненька... не треба... мамо...

Я лишився один, як палець. Ні рідних, ані близьких. А дні не зважали на мій вік, моє горе, самотність. Вони текли так швидко, як і завжди. Швидко пролетіло п'ятнадцять років.

І тепер мені знову випало бути в цих краях. Я не знаю, чи живий ще той старий Роман, не знаю, чи зберіглася могила моєї матері. Але я знаю, що вона була права. Комсомол мене виростив і я дістав нове щасливе життя. І коли я мчу на літаку цими краями, над тими широкими полями,— думка завжди звертається до минулого, і я пригадую мою дорогу матір, що так рано відійшла з цього світу. І міцніш стискає рука штурвал, гостріш протинає погляд голубу далину. Я знов оглядаю безмежну країну свою.

Ти вирвала мене з лабетів і жахів минулого!
Ти виховала мене, дала мандат на право радіти і жити.
Я люблю тебе, моя прекрасна батьківщино! Я належу
тобі тілом і душею. Ти моя друга мати, що викохала, ви-
вала мене!

Харків, 1938 р.

Андрій Портенко

ПІСНЯ ПРО ПІЛОТА

I

І мати не знала... Журливо услід
Дивилися зорі, хиталися віти,—
Пішла з Овієдо в далекий Мадрид
Помститись за батька смуглява Кончіта.
Ні спеки, ні зносу їй схиля круті,
Ні хижі шакали Ривавого Мола,—
Ніщо не спивало на довгій путі
Дочку астурійського комсомолу.
Смугляве обличчя горіло завзяттям,
В очах мерехтів неспокійний вогонь,
Сказала: „Я хочу навчитись літати,
Я мушу помститись за батька свого.
Він мужньо поліг на шляху до мети.
Вітчизно, тобі присягаюся знову:
Заплатять без міри фашистські кати
За кожну краплину батьківської крові.
Ми знищимо чорний роблесовий рід
Іспанці рабами не будут ніколи“...
До флоту прийняв героїчний Мадрид
Дочку астурійського комсомолу.

.....
В тривозі, в напрузі проходив дні,
І втома осіння торкнулася літа..
Кончіта стріляла, співала пісню
І вчилася літати смуглява Кончіта.
Здригається тілом важкий смольот,
Блакить неосяжна і вабить кличе,
І сходить по трапу в кабін пілот —
Цвіте під шоломом дівоч обличчя.
За дикі кряжі в фіалковій туман,
В захмарну колиску вітів, блискавиці,—
Відважна Кончіта уперіє сама
За мить поведе легкорилицю - птицю.

Чуттям неспокійним задушно і тісно,
Над гулом могутнім сталевого птаха
Знялася дівоча, нечувана пісня,
Сувора, як води кипучого Тахо:
„Мій орле сталевий, без втоми лети,
Нас жде далечінь загадкова і грізна...
Кривавої свастики чорні спрути
Простягають лапи до серця вітчизни.
Не тим плазувати в цю мить по землі,
У кого є кіла, хто вміє літати“...
Крізь вітер, крізь пісню в бентежній імлі
Зайшлись скавучанням фашистські гармати.

II

Ходою гадючою стеляться шанці,
І гора підступна над млою долин,
В лісу причайлися марокканці,
За схилом заліг робітничий загін.
Вже другу добу в сатанні ніччю
Від гromу здригаються схили. Вже тричі
Фашистська кіннота ішла на узбіччя —
Вогонь лютував від зорі до зорі —
І тричі розбита котилась з гори,
Фашистські гієни почуяли кров,
В атаку навалою рушили знов.
Зловісно, мов круки, кружляють „Капроні“,
І в полум'ї гаснуть серця молоді...
Загін не здається, хоч обмаль патронів,
Та море зненависті в кожній груді.
Коли над загоном під грізні удари
Стискалося коло фашистських собак,—
Сталевими крильми, прорізавши хмари,
З'явився неждано могутній літак.
Напруживши сили, бійці піднялися
В рішучу атаку: — Катам не пройти!
Літак наче буря пронісся над лісом,
І вдарив як блискавка ворогу в тил.
Нестримна, вогненна, караюча злива
Упала зненацька на плечі катів,—
І ворог сплинув... Побіг полохливо,
Вкриваючи трупом розмиті путі.
Відважна Кончіта не дивиться навіть,
Як ворог в розгубі летить шкереберть,
І кидає бомби, а рветься зненависть,
І кожний уламок породжує смерть.
Шаліє навкруг кулеметне кипіння,
З штурвалу знесилено впала рука...

І раптом настало страшне безгоміння —
Спинилося серце її літака.
І все закружляло в важкому тумані,
Здавалось, не вийти з цієї „петлі“.

.....

І ось в літаку відновилось дихання,
І м'яко колеса торкнулись землі.
В очах захиталося небо і гори ...
Дзвінка порожнеча, і тиша, і мла.
Напруженням волі спинила мотори,
Та вийти з кабіни уже не змогла.

III

Літак оточили народні бійці —
У кожного туга на мужнім лиці,
У кожного смутком захмарені сті,
Бліде й нерухоме обличчя дівоче.
Журбою спогляд відривні серця,
Схилились знамена над тілом бійця.
Загін проводжав у останню дорогу
Того, хто на крилах приніс перемогу.
У вільній Іспанії будуть бренті
Як зорі, як сонце, не згаснуть ніколи
Пісні про пілота, відважну Кончіту,
Дочку астурійського комсомолу.

Одеса, 1937 р.

Іван Сліпко

ЗУСТРІЧ НА КРИЛАХ

ОПОВІДАННЯ

I

Марія Гнатівна на світанку зготувала сніданок і, поправивши на собі святкове вбрання, підійшла до синового ліжка. На Павлових щоках виступали рожеві плями — вісники спокійного сну. Брови двома чорними рисками підкреслювали міцно сплющені очі. Спід білого простирадла випиналися мускулисті руки. Широкі ноги в такт подихові то піднімались, то опускались. А мати, ставши на носки, прикладала вухо до синових грудей, слухала дихання...

Десять ще, на початку громадянської війни, не маючи чим годувати сім'ю, Марія Гнатівна віддала маленького Павлика до бабусі на Херсонщину. А коли бабуся померла, семилітній онук позбувся всякого притулку. Він не знав де живуть рідні — батько був у Червоній Армії, мати ховалася від окупантів та бандитів. Голодний і обшарпаний блукав від села до села. Бездомне життя й непосильне наймитування в куркулів виснажило його молоді сили, надірвало здоров'я.

Шість років, після революції, батьки шукали сина. І тільки щасливий випадок повернув його до рідної сім'ї. У санаторії, куди Павла poslала лікуватися спілка робітземлісу, прочитав об'яву в газеті, що його шукають батьки.

Сімнадцятирічного сина, виснаженого, напівхворого, обіймала тоді мати. А допіру часом забувалася, що він уже здоровий, і частенько прикладала вухо сонному до грудей. Потім силою та вродою його милувалася, стоячи в узголів'ї. Так трапилося і цього разу... Лише раптовий скрип дверцят на ганкові одірвав її від чарів та милування синовіою вродою.

Марія Гнатівна, вийшовши на ганок, спочатку не впізнала в темряві Бобрика Віталія. Він винувато топтався перед нею.

— Пробачте, Павлик спить?

— Тихше, — погрозила вона пальцем.

— Що новенького? — нетерпляче спитався Бобрик.

Марія Гнатівна читала крізь пільму в старечих очах збентеженість і цікавість. Запросила його сісти на лаву. Сама теж при-

сіла біля нього. Після смерті свого чоловіка Марія Гнатівна в справі виховання Павла завжди радилася тільки з ним. Ще за життя батька син поступив працювати у Бобрикову бригаду. Там навчився токарювати. Бригада прищепила йому любов до парашутизму й скрипки. А бригадир радів успіхам вихованця і разом з ним переживав його болі й невдачі. Отож, звечора дізнавшись від бригадників, що Павла не прийнято до Червоної Армії, цілу ніч спав неспокійно. Ось чому, ідучи на завод, зайшов порадитися — як бути... Проте, Марія Гнатівна, потай від сина, відвідала призовну комісію й тепер повагом, усміхаючись крізь сльози, розповідала:

— Досягла свого, Віталію Григоровичу! Прийшла я ото в прихожу, людей там тьма-тьмуша. Питаю: „Де тут голова комісії?“ Мені показали двері, я постукала. Тільки стала на порозі та й... заплакала. Один із військових — до мене: „Що з вами громадянко?“ Слова не вимовлю, так мені гірко, але все розповіла, ще й сердито запитала: „По яких законах мого сина не приймає на службу? Хіба він не такий, як людські?“ Тоді той, що підійшов до мене — чорнявий та привітний — говорить: „От ваша мама! Ви повинні радіти. Вашому синові належить пільга через „мій старість“. Я витерла сльози і мовила: „Ну, товариші хорші, не така я вже немічна, як ви гадаєте. Сили в мене досить, щоб працювати на фабриці ткалею, як працювала сорок два роки. А якщо й скрутненько буде, то вже допоможе мій старший син, інженер — на Далекій Сході. Що не говоріть, а Павла візьміть! Страх як йому хочеться служити. Візьміть!..“ Чорнявий допитується: „Чи ви добре подумали?“ — „Нема чого думати, товариші“, кажу я, „син рветься до Червоної Армії. А щоб я за мати була йому, коли б заперечувала. Хай і в мене буде син червоноармійцем“. Ну, тут він порадився з членами комісії й погодився...

— І що далі? — аж устав з лавки Бобрік.

— Веліли вдруге прийти Павликові.

Коли Віталій Бобрік пішов, мати розбудила Павла. Він швидко схопився. Проробив фізкультурні вправи біля відчиненого вікна. Потім хутенько вдягнувся. Вийшов з кімнати.

На призовному пункті Павло Хижинський познайомився з Кулою Халіловим. Це був молодий залізничник, одногодок Павликові уродженець сонячної Грузії, що мав смугляве обличчя та завжди усмінені карі очі. Між ними відразу зародилася товариська приязнь і повага.

Першим в комісію покликали Павла.

— Гордо тримайся, друже, — бадьорив Кула.

— Постараюсь!

Павло Хижинський спритно став перед лікарем у кімнаті комісії. Він сміливо й задикувато дивився на комісію. Сам дивувався з своєї сміливості. Голова перевірів його документи

, тихцем перекинувшись словом з членами комісії, сказав лікареві оглянути Павла. Лікар вказав йому на койку. Слухав ліву руку на білу простирало. Лікар мацав груди, масажував шкіру, стукав пальцем по своїй руці, що лежала на грудях. Слухав дихання через трубку. „Помітив, мабуть, що хворів колись. А що буде, Павле, коли забракує?“ майнула думка. Однак, перегодя, голова комісії вдавсь до лікаря:

— Ваші висновки?

— Годен, але здоров'я вимагає поправки.

На лобі в Павла виступив холодний піт.

— В якому роді військ бажаєте служити? — спитав голова комісії. Хижинський не чекав такого запитання і тому спочатку розгубився. Лише за кілька хвилин опанував себе.

— Хочу бути льотчиком або парашутистом. Маю тридцять сім стрибків з вишки і два з літака.

Голова, порадившись з членами комісії та лікарем, лагідно мовив:

— Ваше здоров'я докищо не дозволяє вчитися в льотній школі. Отже, курс червоноармійця відбудете в іншому роді військ. Підправите здоров'я, а потім пошлемо вас у льотну школу. Самолітотом може керувати людина з залізним здоров'ям. А парашутну справу вивчайте в гуртках, в авіаклубі. Вам командування допоможе.

За столом підвівсь лейтенант і дивно подивився на Павла. Хлопець відчув в його світлих очах, запалих під крутий лоб, теплість.

— Радіо любите? — вдавсь лейтенант до Хижинського.

— Люблю, товаришу командире, — вигукнув Павло так, що члени комісії весело засміялися. Голова подав йому військову книжку, мовивши:

— Будете радистом, а мамі своїй передайте вітання.

Невміло, але з бажанням обернутися по-військовому, не через ліве плече, а праве, обернувся Павло й вийшов з кімнати. Схилився Кулі Халілову на руку і, радісно, захльобуючись словами, викрикнув на всю залу:

— Я боєць!

На виході з призовного пункту зустрів матір, палко поцілував її...

II

Тактичні навчання почалися раптово...

Швидко підходили військові з'єднання до району навчання. Полк Олексієнка піднявся у дві години ночі по тривозі. Через годину відбув спільним порядком до вихідного місця „червоних“. Як навмисно ранок нахмурился, набряк волохатими хмарами. Полив обложний дощ. Полк хутко йшов під дощем, пронизуваний холодним осіннім вітром.

Привал зробили в густому сосновому лісі надвечір.

Поки підрозділи розміщувалися на визначених ділянках, напинали намети, чистили зброю й амуніцію,—сонце зайшло і полягла ніч. Затріщав сушняк. Скоро загорілися яскраві вогнища. Бійці сушили на вогні свої речі, кип'ятили воду для чаю, грілися, жваво розмовляли, співали. Співночі тишу порушувало тільки рідке іржання коней, перегуки варті та тріщання сушнику, що догорав на вогні. Полк відпочивав.

Команда радистів розташувалася при штабі керівництва армії. Радист Павло Хижинський, вичистивши радіостанцію до блиску, перед сном ще раз перевіряв її готовість. У наметі відчув втому і, загорнувшись у ковдру, міцно заснув. Вночі лив дощ і барабанив по намету. А на світанку, безшумно вибираючись з лісу, частини пішли в наступ, загрузаючи обом в грязі. Павло чув крізь сон шум коліс, пирскання коней і стриману команду, розмови.

Вечером стало відомо: вночі почнуться військові дії. Штаб керівництва чекав маршала. Чутка про приїзд першого полководця Червоної Армії окрилила бійців і командирів.

Кроків за десять від намета, під розлогим гіллям сосни, стояла станція. Мотор зазвонив. Начальник радіостанції штаба армії лейтенант цілий день не відпускав чергування техніків і радистів. Хоч роботи три-чотири хвилини можна слухати й передавати радіограми на станції. Павло Хижинський, забравшись на горбок, залишив скрипку вдома,—не послухався. Товариші умовляли його знайти на навчаннях, заперечив їм тоді. А тепер дивні звуки мелодії притягнули до себе бійців.

Згодом вийшов із сніжки намету комкор. Добу від карти не відривався. Стріпував денікінця. Почувши чарівні звуки, щоці, перерубаній шаблею на порозі намета, потім поволі заслухався. Спочатку і. Зупинився перед Павлом. Коли той наблизився до скрипки, подав руку: закінчив грати, рвучі:

— Вчилися де? — струнко.

Хижинський стояв на місці, не рухаючись.

— Самоук, тов?

— І так граєш, вбур.

Павло сів на сідло, достягнув коробку цигарок комкор і теж

— Курите? — до бійців з чорними й червоними петлицями поряд Павла. Хтось несміливо, скориставшись з того, цими звуками, курював цигарку, запитав: що комкор приїде товариш маршал?

— Скоб'ї нічки.

— Тоді смішали й засипали його запитаннями.

Бійці

Промінь сонця, заходячи в гущавину, впав багряними цятками на груди комкорові на ордені.

— Заграйте ще,— попрохав він Павла.

— А що б ви бажали послухати?

— А що ви знаєте?

— Все можу...

— Тоді грайте „Турецький марш“ Моцарта.

Плавню упав смичок на струни... І чіткі такти, удари барабанів, відгуки ходи, сили, величності полилися спід смичка.

Проте, цього разу комкор не дослухав маршу. Підбіг черговий по штабу й на вухо доповів йому якусь новину. Він, оглянувши міцне коло червоноармійців, мовив:

— На все добре, товариші бійці. Бажаю великих успіхів у бою...

— Доб'ємося будуще!..

Роздвоїлося коло. Павло стоячи грав марш. Сотні ласкавих очей проводили комкора до намета.

III

Ліс стояв мовчазний. Між густими стовбурами сосни і дуба бовваніли сірі намети. Де-не-де пробивалося світло крізь брезент. Там вирішували бойові плани стомлений комкор і його штаб.

„Сині“ вели жорстокий наступ на окраїни міста. Місто обороняли „червоні“. „Сині“ забирали одне по одному укріплення, бомбардируючи їх. На світанку намічався рішучий бій. Можливо спритним ударом „сині“ прорвуть оборону і через годину вони вступлять до міста. Штаб підтягав сили на фронт. Місто готувалося до евакуації і вуличних боїв. Відкриті газосховища. Напоготові стояли пожежні команди. Насторожено спало населення в незвичайній темряві. Пошепки гомоніли люди. А навкруги кіднем залізним купчилося військо. Сховані жерла зенітних гармат підняті в небо. В закритих місцях припинили танки. Густими рядами лежала піхота. Притаїлася кіннота. В тилу, на підготовленому аеродромі, льотчики не відходили від своїх літаків. Сила грізна. Але „сині“ в півтора рази численніші рухомими військами.

Опівночі легкова машина заворкотіла в лісовій просіді й підкотила до намета штаба. Маршал у кожаному пальто, легко зіскочив з машини і, в супроводі командирів, пішов до намета. На порозі зустрів його комкор. Тихим голосом, чітко, доповів йому про стан на фронті. Тоді маршал ступив до намета. Потиснув руку комкорові, пожартував:

— Притиснули вас!..

— І не питаєте, товаришу маршале.

— Ну, гаразд, слухайте,— сів на стілець біля широкого

столу і, схиливши голову над картою, договорив:— Ми зробимо „синім“ сюрприз до ранку...

Командири переглянулися між собою і посміхнулися. Вони догадувалися: тон і настрої маршала віщують план розгрому.

— „Ворог“ розтягнувся на сотні кілометрів,— пояснював маршал.— Єсть можливість ударити його з тилу. Я гадаю,— раптом оглянув усіх сміливим поглядом,— в тил висадити з повітря десант... Два батальйони бійців висадити з парашутами...

Маршал витяг з сумки блокнота і, примруживши одне око, додав:

— Десант повинен вирішити успіх оборони міста. Розвідку негайно спустити в район N-п. Зв'язок тримайте через короткохвильну радію. Радист теж повинен бути парашутистом.

Комкор наказав штабові підготувати розвідку.

Між радистами довго шукали парашутиста. Всі парашутисти на фронті й далеко від тилу. Щоб викликати їх, потрібно зачекати з годину. Але на ту мить нагодився полковник Олексієнко, що без вагання сказав:

— Дозвольте рекомендувати радиста. Відмінно стрибає з парашутом. Навчився побіжно, в авіаклубі. Я впевнений в ньому.

— Покликати,— наказав комкор.

Павло Хижинський чергував на станції. Наблизників не скидав з вушей. Навкруги була тиша. А в повітрі неспокійно. Рівне гудіння часто замінювалося незвичайним риком, писком, дріботінням автомата. Багато передавав радіограм із штабу, ще більше приймав їх. Годинник показував дванадцять ночі. „Через годину можна буде відпочити“, подумав він. На його здивування скоро прийшла зміна. Спочатку увійшов лейтенант Сизов.

— Здайте пост Халілову.

Мовчки передав Павло зміну. Здогадки не вмішувалися в голову. Найбільше тривога непокоїла. „Може... наплутав у наказі, може радіограму неправильно передав“, свердлила думка мозок. Але тільки вийшов з намета, Сизов наказав їти до штабу.

У штаб Павло прийшов схвилюваний. Полковник Олексієнко привітно зустрів його.

— Ну, товаришу Хижинський, покажіть майстерність парашутиста.

— Воля ваша... сами знаєте: школи не проходив.

— Надіюсь на вас, як на кам'яну гору.

Серце Павлові завмирало від радості. Як увійшов до намета, так і застиг на порозі.

Маршал встав зза столу. Його постать вимальовувалась на світлі. Широко посміхаючись, підійшов до Павла.

Полковник Олексієнко знайомив:

— Курсант полкової школи.

— Парашутист? — спитав маршал, подаючи руку Хижинському.

— Вісімнадцять стрибків з літака і... жодної аварії. Два останніх — з чотирьох тисяч метрів висоти.

— Чудово, — і маршал зупинився посередині намету. На сивих висках світло виграло позолотою. Затінене обличчя відбивало зосередженість і велику напругу. Привітавшись з чотирма розвідниками, що нагодилися, розповів завдання. Незрозумілі речі пояснював начальникові розвідки. Але ось тон голосу маршала підноситься:

— Виконаєте?

Хижинський вигукнув:

— Життя віддам — виконаю...

Пильно подивився в обличчя йому маршал.

— Життя бережіть, як зіницю ока. Вміння і дисципліна кращі помічники, — вони допоможуть. Життя ваше дороге для всієї нашої країни.

IV

З півгодини їхали автомашиною... Кругом панувала чорна, як безодня ніч. Не видно було нічого крім де-не-де вкритого баюрами шляху, освітлюваного фарами машини. Сиділи розвідники і один з одним навіть словом не перекинулися. Павло Хижинський примружив очі і намагався уявити собі обсяг величчя дорученого йому завдання. Але не міг, не вистачало сил в такий час, та й не хотілось втомлювати передчасно. Зок, „Тяжке доручення... Тільки б не запаморочитися! Зазнайство — гірш за злого ворога... Підкрадеться і не почувеш...“ Але виникло жорстоке заперечення. „Не годиться, Павле, свою радість звати зазнайством. Адже радість твоя щира. Вона родить невичерпні сили енергії і волі. Виконати великий наказ вітчизни! Хіба це зазнайство?“

Авто гупнуло в баюру. Одним ривком видерлося звідти і плавко під'їхало до невисокого будинка з вікнами, позавішуваними шторами, щоб світло не падало на двір.

Увійшов у простору залу, їм подали парашутні комбінезони і згорсь комізюти. Невисокий, присадкуватий і рухливий інструктор-парашутист, нагадуючи поспіхом про всі деталі користування ними, оглядав правильність згорнутих парашутів і допомагав одягати їх.

Павло Хижинський перевіряв упаковку рації. Він повинен бути дуже обережний. Найменше трусіння упаковки пошкодить весь апарат. Спустившись на землю, він не зможе працювати на ньому. „Тоді гріш ціна твоєї радості, Павле, і твоєму вмінню стрибати з парашутом“, подумав він.

Вийшли на аеродром.

Пробивався світанок. На обрії викреслювалися верхів'я дерев. На північ у глибокій балці простягнувся білий туман. Холодна волога осідала на обличчя.

„Ясний день буде“, подумав Павло, зупинившись біля борта літака. Зза літака вийшов льотчик і, наблизившись до його спитав:

— Приготувалися?

Від цього голосу Хижинський здригнув, забувши навіть відповісти. „Де я чув цей голос?“ Вдивлявся в обличчя льотчика: воно круглою плямою виглядало спід шапочки комбінезона. Темнота зливалася окремі риси обличчя в суцільну пляму.

— Ви чуєте, товаришу?— вдруге запитав льотчик, але вже роздратовано. І Павло впізнав жіночий голос. „Веселіше буде стрибати“— пожартував про себе— і відповів голосно:

— Приготувався!

— Сідайте!

Сидіння освітлювалось яскравим світлом. Павло довго вмощувався. Нарешті завурчав мотор. Він побачив перед собою тугу обтягнуту й широку спину льотчиці. Вона поралася біля апарату. Зненацька обернулася. Павлові потьмарило в очах. Він рвонувся з місця. Але помах руки льотчиці зупинив його...

І ось перед ним у літаку сидить та далека, незабутня русая дівчина, ластівка першого кохання—Варя! Вона привітно, з золотим вогником в очах, кивнула головою й примусила машину плавко піднятися в повітря. Серце в обіймах радості, тіло легке, як пух кульбаби, підіймалося високо, високо...

„Ой, яке хороше життя!“ хотілося крикнути Павлові з цієї височини на цілий світ:—Смерть ніколи не проде, не посміє вирвати з цього життя... Правду я кажу, та вона мовчала.

V

Літак пішов плавно. Льотчиця Варвара Саміковна не відставала від ведущого літака. По карті бачила, і згадується година злуки. Адже вона накаже цьому диваку асажирові злітати з літака. „Невже це Павлик Саміков? Не так?—“ Він і збирався помирати. А ось тут ой ішк! Коплетовнолиций і очі чудові в нього відобудує, як хлопчисько. А може вже жонацю?— спіймає. Завжди, коли згадувала про далекого, ариша, худенького й немічного Павку, ісі куточки її молодого серця й мозок. Зрілося їй. Ховалася, щоб Павка не

помітив цього полум'я. „Хіба ти його любиш досі?“ запитала себе.

З того часу, як вона пішла від куркуля з матір'ю, думка про Павла не покидала її. Минуло декілька років розлуки з ним. Закінчила льотну школу, а якесь особливе почуття до Павла не вмирало. Воно не згасло й досі... От чому крадькома задивлялася на свого пасажира. А він нахилився за її спиною і довго шарудів руками в польовій сумці. Схвильовано писав на невеличкому папірці.

Льотна справа вимагала уважності до машини, до польоту, і Варвара намагалася не звертати уваги на пасажира. Проте, мимоволі слідкувала за ним. А перед самою висадкою, якби він не кинув записку, що впала їй під ноги, вона, можливо, всупереч дисципліні, скрикнула б або зробила зайвий знак.
— Приготуйтеся! — гукнула урочисто й повела літак тихим ходом.

Павло Хижинський на хвилину звів на неї очі, повні ласки, і почав спокійно вилазити з літака на крило. Навантажене тіло виглядало горбатим. Ось він вибрав найвигіднішу хвилину і, коли льотчиця подала сигнал, провалився у прірву.

Варвара повернулася на аеродром. У кабіні, біля своїх ніг, вона знайшла записку.

„Я вас пізнав. Хочу поговорити. Шліть листа на адресу: Н-ський полк. Павло Хижинський“.

Непомітно для себе поцілувала записку й пригорнула до грудей.

VI

Приземлився Павло Хижинський на колгоспнім баштані. Навкруги стояла тиша і понад лісом стелився туман — на північ і схід. На південь — неосяжні простори стерні і ріллі під озимками. За баштаном починалися луки, за ними, на обрії бовваніли будівлі села. Вгруз носками в землю і від похиту впав на руки, а парашут ніжно, як шовковий одяг, вкрив огудину. Сиворенько обмацав упаковку — рація ціла, а потім, перехилившись, щоб бути менш помітним, став збирати парашута. „дет-о-о-о-ово-о!“ гукнув про себе.

Складув чашута і присів на землю, щоб поправити ношу, а тим часом мав яким шляхом зустріти розвідку. Згодом край баштану помітив курінь. Пішов до нього.

Курінь вкритий соломою, просторий, з дерев'яними дошками для ліжка. Павло звільнив свої плечі від упаковки й протигаза, підняв руки вгору, щоб розім'яти кістки, і дихнув на повні груди. Обійшов навкруги курінь, вдивляючись в темряву. Однак, від розвідки не було й ознаки. Тоді присів на карачки і, знайшовши сюрчок, став насвистувати сигнали.

Скоро Павло почув від села розлогий спів. Мужній голос

линув понад лісом. Павлове серце зупинилося: „Хто ж це?.. Не вечірня пора, а ранок... хлопці колгоспники сплять“, засміявся сам до себе і серце чітко застукотіло. „Дивак ти, Павлуша! Адже може в цей час колгоспний юнак повертає з гулянки, з нічної зустрічі, може першої зустрічі з дівчиною... Як у тебе... Ти, Павлушо, гуляв там... біля зірок, як у казці, а той юнак у саду...“

Але його згадка обривається разом з мужньою піснею. Чути один оклик, другий. Потім тиша... Хтось пошепки відповів. Притаївшись, Павло засюрчав раз, два, три, чотири... Чітко відповів сюрчок з протилежного боку. „Свої“. Кинувся до куреня, присвітив польовим ліхтариком, розкидав антени, приготувався... З наганом у руці стояв і чекав того, хто відповідав. Близько зашаруділа огудина.

— Пароль? — спитав півшепотом.

— Двадцять сім...

— Швидше йдіть, — позвав Павло.

З пільми вийшов начальник розвідки. Пішли в курінь до ліхтарика. Начальник написав радіограму. Швиденько заприходував її Павло і через кілька хвилин, зв'язавшись з радіостанцією штаба армії, передавав радіограму: „Спустились. Все в порядку. „Сині“ в двадцяти кілометрах. Сектор тилу і місце посадки десанта сповістимо через двадцять хвилин“.

Серце Павлове билось в такт ключеві.

VII

Проте, довго Павлові сидіти в курені не довелося. Начрозвідки наказав перейти до Громової Могили. Згорнувши рацію, хутко пішов до Могили і, знайшовши місце під терном, розкинув антену. Пробирав холод, і він, не відриваючи від ушей телефона, здвигував тілом.

Сонце викотилося на безхмарий обрій. Залило промінням, як повинню після зливи, стерні, луки, верховіття дерев і хлопнуло на високу, роздвоєну, мов два горби у карблюда, Громову Могилу.

На Могилу ще до схід сонця приїхав на літаку генерал-майор. Він холив по зарослій споришем землі, зацікавлено поглядаючи на руку за борт шкіряного пальта. Тільки інколи розгортав її, щоб подивитися на годинник. Він довго розглядав її та вдивлявся через бінокль вайстерня обрій за річку... Та ще затримувалися верхівці, галявина, що вилітає з рапортами і донесеннями від командирів, підполковників.

Хижинський тепер навіть не бачив, що відбувається довкола нього. Йому приносили депеші, накази й він ретельно й чітко передавав їх. В очах стояв образ маршала і, згадувалося, не зводив з нього свого ласкавого погляду.

Зза лісу злетіли літаки, як стріли, один, другий, третій...

Безхмарне, прозоре небо закрилося хмарою літаків, грім підмінили мотори, а блискавицю — гострі відблиски сонця на металевих частинах літаків. Над великими просторами луками, полями й городами летіли залізни птиці.

Зненацька од літаків одірвалися жмутки. Ніби загорнуті в чували люди, летіли стрімголов до землі. Тисячі жмуків. І через секунду з кожного випорснули, як полум'я із розірваного ядра, купки парашутистів і розбухали, вирівнювались на стробах, ніби тисячі підвішених у повітрі буйних квітів. Літаки полетіли за річку до міста, а величні квіти плавно спускалися на луки, стерню, городи... Потім прогуділи важкі літаки, з підвішеними танкетками й кулеметами, автомашинами й двоколками. Земля здригалася.

Маршал не відходив од зручного місця. Не відводив бінокля від очей. Пильнував за жорстоким боем за річкою. Сам давав вказівки через командирів і щедро посміхався з вдалий, сміливих бойових епізодів авіації, танків і піхоти.

Дві години точився жорстокий бій.

О десятій годині комкор, стоячи на зеленому споришеві Громової Могили, докладав маршалові:

— Ударом повітряного десанту з тилу, ворога зім'ято й відсунуто від міста...

— Ну, гаразд... грайте відбій...

І тут сталося те, про що Павло ніколи не мріяв. Передавши наказ про закінчення навчання на інші станції, він збирався вже скласти рацію в упаковку, як з спостережного пункту зійшов сам маршал і попростував до нього. Павло розгубився і стояв струнко. Маршал, ніби давно знайомому, посміхнувся Павлові, і потиснув руку.

— Коли ви навчилися з парашутом стрибати?

— На заводі... в армії...

— Відмінно виконали наказа, товаришу Хижинський, — і, ставши на коліна перед рацією, приставив телефон до вухей. Хижинський присів, щоб допомогти накладати для прийому апарат, агіту маршал зауважив:

— Повіда чивайте, товаришу курсанте, — і швидко відладивши на рацію, заговорив у мікрофон. Згодом, обдивившись і деталі упаковки, вдавсь до Павла:

— Як часто?

— Так, сь комизилася, а тепер... тепер я вивчив її, як свої пальці... Знаю всі примхи.

Іван Клименко

СОРОКА

Принесла колючий хворост
На березове гілля...
Зеленіє в лісі прорість,
Припах грибом земля.
Сіру кору стеле рокам
Ліс дубовий і старий,
Поспіша, летить сорока
До гнізда цієї пори.
Проліта над лісом, стежить —
Де старий, корявий дуб,
Де стоїть струнка береза
І ялини куций зруб.
Ліс широкий, путь широка,
Зеленаве лісу дно.
Приліта ряба сорока,—
Де було її гніздо,
Де були знайомі вежі:
Кучерявий, сірий дуб,
Де пишалася береза
І ялини куций зруб.
Тільки цих ознак природи
На тім місці не було,
Там пшеницю поле родить
І весняно зацвіло...
У тайгу прийшла людина
І сюди прийшло життя,
І старій тайзі віднині
Тут не буде вороття;
І будинки там високі,
Їх не змірять вишини...
І летить назад сорока,
Не знайшовши глушини.

Харків, 1937 р.

Микола Базилівський

„Я, СЫН ТРУДОВОГО НАРОДА“¹

В 1918 році товариш Сталін в статті „Украинский узел“ писав: „Против иноземного ига, идущего с Запада, Советская Украина подымает освободительную, отечественную войну, — таков смысл событий, разыгрывающихся на Украине“².

Героїчний боротьбі українського народу під керівництвом Комуністичної партії більшовиків — при допомозі російських трудящих проти контрреволюційної навали німецьких окупантів, проти поміщицько-монархічної диктатури Скоропадського, присвячена повість радянського письменника Вал. Катаєва „Я, сын трудового народа“, — повість про боротьбу за щастя і долю людей.

Широку картину цієї революційної боротьби в окремому епізоді розгортає автор.

Семен Котко бідняцький син і солдат імперіалістичної війни повертається з фронту додому.

Чотири роки провів він у румунських окопах, в тягучих Поліських ботах, в Карпатських горах. Мріяв про своє село, про стареньку матір — вдову і милу, кохану дівчину Софію. Батько її сільський куркуль фельдфебель царської армії Никанор Ткаченко найменшого бажання не мав оддати дочку за нього. Він мріяв породнитись з поміщиком Клембовським. Коли Семен Котко попав у частину, де служив Ткаченко, йому довелося більш од усіх зазнати нещасливої долі в царській армії. Ткаченко, як тільки міг, мстив йому, щоб „вибити дур з голови“. Більшовики відкривають очі солдатам на справжні причини і цілі війни. В армію приїжджає Керенський, істерично агітує за своїх хазяїв. Солдати розуміють це. Розуміє і Котко. Недарма розповідає він удома сусідам, повернувшись з війни:

„А гадюку Керенского так - таки и не поймали потому, что ему англичане фальшивый литер выписали, и он с тем фальшивым литером теперь ездит по всем железным дорогам, переодетый или в женщину, или в гимназиста.

Мальчишки, подталкивая друг друга, жались у плетня и кричали придурными голосами:

— Дядя Семен, чи ви не большевик? (24 стор.).

В. Катаєв в багатьох місцях повісті перекликається з автором „Вечеров на хуторе близ Диканьки“, „Майской ночи“, „Тараса Бульбы“, — М. В. Гоголем.

¹ Державне В-во „Художественная литература“, 1937 р., тир. 20.000.

² „Известия ВЦИК“ № 47, 14 березня 1918 р.

Правдиво, художньо, іноді з легким юмором намальовані сцени вечорниць, сватання, заручин.

... Перед тем, как тронуться в путь, Ременюк прочитал суетливому матросу длинное наставление, как надо себя вести и что говорить — опять-таки все по обычаю.

Мать Котко не нарадовалась на такого умелого свата. Шутка сказать: без малого лет двенадцать человек провел на страшной царской каторге, вид крестьянский потерял, а все обычаи помнит. Видно, не раз и не два в тайге, под высокими сибирскими звездами, снились ему родное село, родная крестьянская жизнь“ (68 стор.).

Теплотою, ніжністю, ліризмом, любов'ю до народу, повагою до народних звичаїв, традицій, побуту просякнуті сторінки повісті.

Ці риси властиві більшовикові Трохимові Ременюку — вдумливому, рішучому і твердому товаришеві, першому голові сільської ради. Вони, хоч і в іншій формі, але так само виступають в матроса Царева, який намагається теж настроїти на народний лад, вторе своєму колезі Ременюку. В цьому чимала заслуга письменника. Адже не даремно так вірно писав геніальний Белінський (ст. „О искусстве и действительности“):

„Свобода творчества легко согласуется со служением современности. Для этого не нужно принуждать себя писать на темы, насильством фантазии. Для этого нужно только быть гражданином, сыном своего отечества и своей эпохи, усвоить себе его интересы, слить свои стремления с его стремлениями“ (підкр. наші).

Але не судилось здійснитись особистому щастю Семена. Всі реальні плани, любов і мрії про майбутнє життя розбивають нові бурхливі політичні події. На Україну посунули німці. Владу захопив гетьман. Починається жорстока розправа з трудящими. Поміщики і куркулі здійснюють свою диктатуру. Мільйони пудів хліба, цукру, худоби, тисячі пудів сала, масла, шкіри вони віддають німцям за їхні каральні експедиції, за розстріли сотень і тисяч кращих людей народу. В цій боротьбі трагічно загинув вірний революції більшовик Ременюк, життєрадісний і одчайдушний матрос Царев. Вони хотіли жити,—але жодного грама хліба німцям не дали.

З суспільним історичним моментом повісті тісно зв'язане особисте життя Семена Котка—любов з Софією. В цій частині повісті ми знаходимо щось подібне до традиційного народного оповідання: любов двох молодят різних за соціальним станом і нелюбов багатих батьків до одного з них — бідного, або неможливість одруження через відповідні соціальні перешкоди. Цей глибокий соціальний конфлікт по різному і в різній формі хвилював і М. В. Гоголя, і Гр. Квітку - Основ'яненка, і Шевченка, і Кропивницького, Тобілевича та інших класиків української і російської літератури. Хвилював тому, що він не міг мати успішної щасливої розв'язки в минулому. Він вважався істотним, характерним явищем життя, ніколи з нього не зникав, поглиблювався, ріс, закінчувався завжди трагічно.

Інша справа тепер у нас.

Для того щоб здобути наречену, зовсім непотрібно мчатись за золотими царськими черевиками (у Гоголя), непотрібно йти на чотири чи п'ять років на заробітки, щоб принести гроші й мати можливість посилати старостів до

багатих батьків (у Квітки). Не слід вдаватись до чар, до ворожок, до карт, до обдурювань батьків-хазяїв (у Кропивницького) і т. д. Цього не знає наша література, бо цього не знає наше життя.

Семен Котко — син свого трудового народу. Отже його особиста доля в суспільній народній долі.

Він правильно розрубує цей складний суспільно-індивідуальний вузол. Іде захищати революцію, республіку, народ, його, а значить і свої інтереси.

„Шел солдат с фронта та й пришел обратно на фронт“ (161 стор.). Переміг народ, переміг Котко тому, що на його боці революційна справедливість, більшовицька правда.

Глибока революційність, безстрашність, патріотизм, віра в себе, в народ, в своє і його щастя характеризують головного героя повісті.

Інтересне місце в ній займає Софія Ткаченко. Дочка куркуля-батька, вона з юних літ дружить з трудовою сільською молоддю, проймається інтересами народу. В особі батька бачить „кар'єриста“, „шкуру“, як його звали, ворога народу, ворога її особистого. Адже він теж гнітить її за любов до Семена, одбирає законне право на її вибір, на свободу.

Особиста нелюбов до нього з кволим протестом напочатку, переростає в класову ненависть, в вороже ставлення.

— Сами вы скаженный! Последней совести человек решился! Не трожте меня...“ (75 стор.) — кидає вона йому у вічі.

Мужність, вірність справі революції, ненависть до ворогів характеризують цю, народжену жорстокою класовою боротьбою, постать. Вона, дочка замученої батьком матері-біднячки, не одривала себе від народу, і ще міцніше зв'язала з ним свою долю і спільні інтереси.

Ще в більш активній формі риси безмежної любові до трудящих, готовності віддати за них своє життя, кров, риси нової класової дружби і вірності виступають у Фросі — сестри Котка і Миколи Івасенка. Микола бідняцький син, майже підліток, теж вирішив йти до партизан. В революційних шляхах боротьби, якими пішли і Семен Котко, і Микола Івасенко, і Трохим Ременюк, і Софія, і Фрося — бачив єдиний спосіб одвоювати щастя український народ. В гарячій нерозривній дружбі з братнім російським народом (допомога від загону Самсонова, донецьких шахтарів), він почував себе ще дужчим, непереможним. Іменами Сталіна, Ворошилова, легендарних героїв — Щорса, Боженка дихає ця, справді визвольна, всенародна боротьба (хоч в повісті широко вона не розгорнута).

В рисах безмежного героїзму, непримиренності до ворогів, в гарячій любові до своєї Червоної Армії, до вітчизни — основний зміст, основна ідея повісті Катаєва. Лише радянська література, що на цілком новій основі продовжує історичні традиції російської і світової літератури, має такий вдячний життєвий матеріал.

Зміст цієї літератури — щаслива радянська дійсність, нова, багата матеріально, багата духовно людина — творець і господар найкращих цінностей і свого власного щастя. Як же правдиво звучать слова французького матеріаліста XVIII віку Гельвеція: „Подлинный героизм возможен только в таком общественном строе, где интерес личный совпадает с интересом общественным“. Така наша радянська дійсність.

Правдиво, реально автор показує в повісті Ткаченка. Він уособлює в собі найреакційніше, контрреволюційне куркульство, запеклого ворога радянської влади. Ткаченко — синтез усього антинародного, садистського, зміїного, приреченого на смерть. Він жалить своїм отруйним жалом (бо його соціальна природа така) Семена в армії, а пізніше благає того, щоб врятував його від розстрілу. Він оддає за нього Софію і водночас затримує весілля, чекаючи німців, він іде в камеру до Котка, „прощає“ його і ... посилає на розстріл...

Од фельдфебеля до офіцера „світлості, ясновельможного пана гетьмана“ — така кар'єра цього виродка. Його смерть в повісті цілком вмотивована і виправдана. Подібний кінець чекає кожного ворога, який підійме руку проти нас. Такий вірний висновок можна зробити. Хоч і стисло, показані письменником і інші дармоїди, вороги народу — поміщик Клембовський, чиновник Скоропадського Соловйов, німецький офіцер Вірхов.

Повість складається з окремих оповідань.

„Фрося“, „Семнадцятий год“, „Фельдфебель“, „Непрошенные гости“, „Зарученьє“, „Повстанцы“, „Венчаньє“, „Суд“, „Зиновий Петрович“ і інші розвивають одну сюжетну лінію і водночас є самостійні, інтересні новели.

В. Катаєв виявив чималу спостережливість і знання побуту українського селянства в типових характерних деталях (заручини, сватання і т. д.).

Народністю по духу — відтворення дійсних інтересів і прагнень трудового народу, його нових, революційних рис, традицій і звичаїв, використання багатств народної творчості, старих і сучасних пісень, приказок, літературних творів (Пушкін, Шевченко, Некрасов і інші), народністю по формі — проста фабула, сюжет, — сердечною ширістю, ліризмом, юмором, поетичністю художньої мови пройнята ця проста своєю будовою і складна історичним, дійсно народним змістом повість.

Проте не можна ніяк обійти й недоліків її.

Слід підкреслити недостатність індивідуально-психологічної розробки деяких персонажів, — характерів. Цікавою мусила б вийти постать старого діда Івасенка, який майже годину „водив за носа“ німців, розповідаючи де знаходиться сільська рада, та так і не сказав їм.

Це характерний в селі тип, він був би при нагоді радянським Сусаніним. Але в повісті він з'являється один раз і то випадково. Те ж саме можна сказати і про Зиновія Петровича — партизанського командира. Показ Червоної Армії в повісті дуже недостатній.

Повість виграла б, якби автор поширив коло постатей із революційної, бідняцько-середняцької частини села.

Художня поетична мова повісті з прекрасними образами, епітетами — має слова й цілі звороти з української мови, там де розмовляють представники народу, або пише сам автор про українське село.

Перекручена Шевченківська пісня — „Шуме та й стогне Дніпр широкий“ (86 стор.) замість „Ре ве та стогне...“ За народну пісню (теж перекручену), що її співає заарештований Котко —

„Бул у мене коняка,
Бул коняка-разбийжака,
Була шабля тай ружниця,
Тай дивчина-чаривниця“... (стор. 151)

видає автор вірш Я. Щоголіва¹.

Усунення цих дрібних помилок ще більше прикрасило б мову, яка цілком відповідає ліричному тону і хвилюючому реалістичному змістові повісті.

Правдиве розв'язання поставлених письменником історичних, народних проблем, майстерний, високохудожній показ дійсності, переконливість, вмотивованість, простота і ясність цілі в думках, стремліннях і діях персонажів повісті „Я, сын трудового народа“, роблять її талановитим, інтересним, цілком заслуговуючим на високу оцінку твором.

Як письменник радянського трудового народу, Катаев знаходиться на вірній дорозі, що нею іде, могутньо розвивається, наповнюється справжніми живими соками наша радянська соціалістична література, „література восходящего класса пролетариата, единственного прогрессивного и передового класса“ (А. Жданов, виступ на 1-му з'їзді радянських письменників).

В числі епіграфів, що їх узяв до окремих розділів В. Катаев, є один дуже влучний і характерний для повісті.

„А что же немец, дедушка ?
— А немец, как не властвовал,
Да наши топоры
Лежали до поры“

(Некрасов).

Фашистські палії війни, троцькістсько-бухарінські, націоналістичні агенти — хай знають, що російський, український і всі братні народи великого СРСР мають не одні смертоносні сокири. У них є наймогутніша в світі, найозброєніша всіма видами зброї, славна Червона Армія, великий двадцятирічний шлях якої, як і усього Радянського Союзу, вкритий неперевершеною славою.

„Много незваных гостей побывало за это время на Советской земле. Иные из них добирались уже до самой Москвы. Но никого не минула участь шведов и участь немцев“ (164 стор.).

В кінці повісті письменник з лірично-патетичним піднесенням малює незабутню хвилюючу картину першотравневого параду на Червоній площі, параду сили й моці, любові і віри в себе, в свій шлях усіх тих, хто йшов в колонах, усіх тих, кого вітали вони.

Коли на Кремлівській башні проб'ють куранти, на Червону площу виїжджає Народний комісар оборони маршал Радянського Союзу К. Є. Ворошилов. Він обїжджає війська, вітається з частинами, потім злазить з коня і йде на ліве крило мавзолею.

„Оттуда, в потрясающей тишине, раздается его сильный, отчетливый и неторопливый голос.

— Я, сын трудового народа...

¹ Див. зб. „Ворскло“, Я. Щоголів, 1883 р., вірш „У полі“:

„Рей у мене був коняка,
Був коняка - рзбишак,
Мав я шаблю і рушницю
Ще й дівчину - чарівницю“.

И молодые бойцы повторяют за ним слова присяги — неторопливо — отчетливо и сильно:

— Я, сын трудового народа...*

Семен Федорович Котко — орденосець — директор одного з важливих заводів в Запоріжжі, разом з своєю дружиною Софією Ткаченко в цей час стоять на трибуні біля мавзолею. Вони пишно вдивляються в ряди молодих бійців Пролетарської дивізії, щоб знайти там свого сина Трохима, названого в пам'ять славного більшовика — їхнього старости — Трохима Ременюка.

„... — Я, сын трудового народа... — гремят зеркальные плиты мавзолея, где на левом крыле, в грубом пальто из солдатского сукна, во всей суровой и доброй своей простоте, стоит, принимая присягу, — Сталин“.

В цих простих, але ширих від усього серця і від усієї свідомості словах та найбільша радість, те найбільше щастя, за яке боролись кращі сини і дочки великого, непереможного радянського народу.

СГ:ФЗ

ПРО ЗАСНУВАННЯ КОМІТЕТУ ПО ПРОВЕДЕННЮ 125-РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА

ПОСТАНОВА ЦВК УРСР

У зв'язку з наступним 125-річним ювілеєм з дня народження великого українського поета Тараса Григоровича Шевченка, ЦВК УРСР постановляє:

1. Організувати Комітет по проведенню 125-річного ювілею з дня народження Т. Г. Шевченка в такому складі:

Голова — Корнійчук О. Є.

Заст. голови — Хоменко Г. С.

Заст. голови — акад. Тичина П. Г.

Члени комітету:

1. Бурмистенко М. О.	10. Поет Бажан М. П.
2. Коротченко Д. С.	11. Поет Рильський М. Т.
3. Президент Академії наук УРСР — Богомолець О. О.	12. Литвиненко-Вольгемут М. І.
4. Акад. Проскура Г. Ф.	13. Юра Г. П.
5. Старченко В. Ф.	14. Паторжинський І. С.
6. Компанієць М. П.	15. Косенко В. С.
7. Письменник Панч П. І.	16. Бучма А. М.
8. Поет Гофштейн Д. І.	17. Гнатенко М. В.
9. Довженко О. П.	18. Крушельницький М. М.
	19. Чеканюк А. Т.

2. Доручити Комітету по проведенню ювілею Т. Г. Шевченка намітити заходи для увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка і широкої популяризації його творчості серед українського народу і народів Радянського Союзу.

3. Вироблені Комітетом заходи внести на затвердження ЦВК УРСР з тим, щоб усю необхідну підготовчу роботу по проведенню 125-річного ювілею з дня народження Т. Г. Шевченка і увічнення його пам'яті закінчити в грудні 1938 року, тобто за 3 місяці до роковин з дня народження поета — 9 березня 1939 року.

В. о. голови Центрального Виконавчого Комітету УРСР Андреев.

За секретаря Центрального Виконавчого Комітету УРСР

член президії Струтинський.

м. Київ, 5-VII 1938 р.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУ АКАД

ВИБОРЧІ

87 179

Редакція: П. Ходченко (т. в. о. редактора), І. Сенченко, І. Муратов
(заступники редактора)

Видає Державне Літературне Видавництво

Т. в. о. редактора П. Ходченко
Секретар редакції М. Гільов. Техкерівник С. Білокінь.
Коректор І. Галактіонов

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків, пров. Фрунзе, 6. Уповно-
важений Головліту 482. Зам. 555. Тираж 5.800. 8 друк. арк.
Пап. ф. 62×94—38 кг. 4 пап. арк. В 1 друк. арк. 61.256 літ.
Авт. арк. 10½. Здано в роботу 7/VI-38 р. Підписано до
друку 17/VII-38 р.

